

Ključni događaji Balkanskih ratova

Mataija, Luka

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:474480>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Luka Mataija

**KLJUČNI DOGAĐAJI BALKANSKIH
RATOVA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

LUKA MATAIJA

**KLJUČNI DOGAĐAJI BALKANSKIH
RATOVA**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Stjepan Ćosić, akademik

Sumentor: doc. dr. sc. Mijo Beljo

Zagreb, 2022.

Sažetak

U radu je prikazan proces nacionalne konsolidacije balkanskih naroda u već zalazećem Osmanskom Carstvu u razdoblju 19. stoljeća. Predstavljene su ključni događaji koji su obilježili tijek stoljeća, poput Krimskog rata, Sanstefanskog mira, Berlinskog kongresa i Mladoturske revolucije. Nakon toga, opisan je proces stvaranja Balkanskog saveza u svjetlu međunarodnih zbivanja. Potom je opisan tijek Prvog balkanskog rata, izbijanja sukoba između zemalja saveznica te na koncu izbijanje Drugog balkanskog rata. Zaključno, objašnjene su posljedice ratova.

Ključne riječi: Osmansko Carstvo, Prvi balkanski rat, Drugi balkanski rat, nacionalizam

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Razlozi slabljenja osmanske države.....	2
3. Nastanak srpske države.....	3
4. Grčki rat za nezavisnost.....	4
5. Krimski rat.....	6
6. Stvaranje bugarskog nacionalizma.....	6
7. Hercegovački i Travanjski ustanak te Carigradska konferencija.....	7
8. Sanstefanski mir i Berlinski kongres.....	12
9. Albanski nacionalizam.....	13
10. Pitanje Makedonije.....	15
11. Mladoturska revolucija.....	17
12. Balkanski savez.....	19
13. Pripreme za rat i odnos snaga.....	21
14. Tijek Prvog balkanskog rata do mirovnih konferencija u Londonu.....	24
15. Primirje i pregovori u Londonu.....	30
16. Ponovni ratni sukobi.....	32
17. Međusavezničke napetosti i nastavak pregovora u Londonu.....	35
18. Izbijanje i tijek Drugog balkanskog rata.....	38
19. Mirovna konferencija u Bukureštu i posljedice Balkanskih ratova.....	40
20. Zaključak.....	44
21. Literatura.....	46

1. Uvod

Ovaj rad bavi se ključnim događajima koji su doveli do izbijanja Balkanskih ratova te koji su odredili njihov tijek. Rad ne stavlja naglasak isključivo na vojni aspekt, već nastoji dati kronološki pregled složenih društveno-političkih uzroka izbijanja ratova, kao i njihovih posljedica. Prvi dio rada pruža uvid u unutarnje i vanjske izazove s kojima se susretalo Osmansko Carstvo u turbulentnom 19. stoljeću. Osmanska je država u tom razdoblju bilo carstvo na zalasku. Zemlja je gospodarski, tehnološki i pravno zaostajala u odnosu na Zapad i bila opterećena unutarnjim sukobima. Europski dio Carstva bio je naseljen pretežno kršćanskim stanovništvom koje je bilo uvelike podređeno u odnosu na muslimane unutar osmanskog pravnog poretka. Kršćansko stanovništvo Balkana stoga se pokazalo plodnim tлом za razvoj nacionalističkih ideja, a višestoljetna osmanska vlast u Europi dovedena je u pitanje. U radu su objašnjeni procesi narodnih preporoda koji su stvorili temelj za nastanak nacionalnih država na Balkanu. Donekle slični proces nacionalne konsolidacije odvio se među Bugarima, Grcima i Srbima i Albancima. Osmansko Carstvo vodilo je promijenjivu politiku tolerancije i represije nad manjinskim okolnostima, ovisno o okolnostima. Krimski rat u kojemu su Osmanlijama pomogle britanska i francuska intervencija, primorao je Istanbul na reforme usmjerene na poboljšanje statusa kršćana u Carstvu. No, u stvarnosti nije postignut osobit napredak. Balkanske su nacije ojačale odlukama Berlinskog kongresa iz 1878. godine. Balkanske države nastale u 19. st. imale su teritorijalne pretenzije na preostali osmanski dio Europe i narativ o oslobođenju sunarodnjaka. To će s vremenom rezultirati sklapanjem protuosmanskog saveza koji je pokrenuo Prvi balkanski rat i okončao osmansku vlast u gotovo cijeloj Europi. No, savez je imao mnogo nesuglasica koje su dovele do izbijanja Drugog balkanskog rata i velikih teritorijalnih gubitaka Bugarske.

2. Razlozi slabljenja osmanske države

Pojedini autori smatraju da je poraz koji su u bitci kod Beča 1683. doživjele vojne snage Osmanskoga Carstva označio praktični početak njegova slabljenja.¹ Razlozi zaostajanja osmanske države u odnosu na države europskoga zapada su brojni i složeni. Poslijednje uspješno osvajanje koje je izvela osmanska vojska bilo je zauzimanje Cipra u razdoblju 1570.-1571. godine. U kasnijem pak razdoblju državu su iscrpljivali ratovi s Habsburškom Monarhijom na zapadu te Perzijom na istoku. Oslabljeno carstvo izgubilo je nadzor nad Sredozemnom moru nakon bitke kod Lepanta. Osobito je važno istaknuti gubitak kontrole nad sjeverom Afrike, zbog kojega su područja Tripolija, Tunisa i Alžira postala uporišta pirata. Crno More koje je bilo od velike trgovačke važnosti također je postalo nesigurno. Sve do kraja 16. stoljeća kroz Anatoliju je prolazio trgovački put kojim je svila iz Perzije pristizala u Europu. Naplaćivanje carine na ovu robu bilo je jedno od glavnih prihoda Osmanskoga Carstva. No, perzijski kralj Šah Abas odlučio je ograničiti kopnenu trgovinu svilom 1603. godine. Usmjerivši trgovinu na pomorski pravac preko Indijskog oceana, Osmanlije su izgubile na važnosti u svjetskoj trgovini. Kako je u Središnjoj Aziji nadzor nad trgovinom preuzela Rusija, a na Atlanskom oceanu dominirala Velika Britanija i Nizozemska, osmanska trgovina bila je od 17. stoljeća ograničena na arapska i balkanska područja.²

Pojedini autori smatraju da su razlozi opadanja Osmanskog Carstva primarno unutarnje prirode. Navode probleme korupcije, decentraliziranosti, povećanja broja stanovnika popraćenog raspadom timarskog sustava u razdoblju 16. stoljeća, kao i industrijske zaostalosti.³ Svemu navedenom potrebno je istaknuti u ulogu "kapitulacija". Riječ je o međunarodnim sporazumima sklopljenima između europskih država i država Bliskog, Dalekog Istoka te Sjeverne Afrike. Kapitulacijama su europske sile stekle određene imunitete i povlastice.⁴ Tijekom 17. i 18. stoljeća europske su sile kapitulacijama primorale Osmansko Carstvo na trgovački odnos u kojemu su se u Europu uvezile sirovine iz Osmanskog Carstva, dok su iz Europe u Osmansko

¹ GERMANI, KERR „Ottoman Decline: Military Adaptation in the Ottoman Empire, 1683-1699“, 4.

² DURANOGLU, OKUTCU, „Economic Reasons Behind the Decline of the Ottoman Empire“, 15.-16.

³ DURANOGLU, OKUTCU, „Economic Reasons Behind the Decline of the Ottoman Empire“, 16.-17.

⁴ GAŠPAROVIĆ, „Osnove sustava kapitulacija kao međunarodnih ugovora sui generis u Osmanskom Carstvu (XVI. – XVIII. st.)“, 680.-681.

Carstvo izvoženi gotovi proizvodi iz manufaktura. U 19. stoljeću golema većina tvorničkih proizvoda u Osmanskom Carstvu bili su uvezeni iz Europe, što je dovelo do uništavanja tradicionalnog osmanskoga sustava obrtničkih cehova. To je pojačalo ovisnost osmanskoga gospodarstva o europskim silama i oslabilo položaj Carstva u odnosu na Zapad.⁵ Unatoč tome, Osmansko carstvo je ostalo regionalnom silom u 18. i 19. stoljeću. Iako je zaostajalo za državama europskoga zapada, bila je tehnološki na razini Rusije, a od ostalih islamskih država bila je uglavnom naprednija.⁶

3. Nastanak srpske države

Značajnu opasnost Osmanskom Carstvu u prvoj polovini 19. stoljeća počeo je predstavljati nacionalizam balkanskih naroda. Od kraja 17. stoljeća odvijale su se migracije Srba u Vojvodinu, gdje je Habsburška Monarhija uspostavila vojnu granicu. Tako je primjerice grad Srijemski Karlovci s vremenom postao značajno srpsko društveno-kulturni središte. Tamo se postuono počela razvijati srpska nacionalna ideja. Ključan događaj u novijoj srpskoj povijesti su dva srpska ustanka. Istaknuti povjesničar specijaliziran za kasno Osmansko Carstvo Şükrü Hanioglu navodi nekoliko uzroka Prvog srpskog ustanka iz 1804. godine. Prvi razlog je spomenuti kulturni razvoj na prosotru Habsburške Monarhije. Drugi razlog koji navodi dovodi u vezu s hajdučim epovima tj. antiturskim sentimentom kao dijelom narodne baštine. Nadalje, ističe važne socioekonomske uzroke ogorčenosti srpskog stanovništva. Kao ključni socioekonomski razlog navodi nastanak velikih čitfluka u vlasništvu janjičara. Ti su se čitluci razlikovali od tradicionalnih malih farmi koje su vodile spahije po tome što su u janjičarskim čitlucima srpski seljaci imali znatno lošiji položaj. Hanioglu dodatno ističe kako je ukidanje čitluka bio jedan od početnih zahtjeva. Isto tako tvrdi kako je jedan od uzroka ustanka bio „vakuum u vlasti“. Naime, osmanski uglednik Pazvandoğlu Osman, u nastojanju da poveća teritorij kojega nadzire, izazvao je Hadži Mustafa-pašu, koji je zbog navodno dobrog odnosa prema srpskim seljacima i ostaloj raji bio poznat pod nadimkom Srpska Majka. Kako su neki srpski čelnici otišli u Istanbul moliti sultana za pomoć, janjičari su izvršili pokolj nad lokalnim srpskim vođama. Srpski ustanak stoga je bila odmazda za ovaj pokolj. Ovaj autor navodi kako je

⁵ GAŠPAROVIĆ, „Osnove sustava kapitulacija kao međunarodnih ugovora sui generis u Osmanskom Carstvu (XVI. – XVIII. st.)“, 686.-687.

⁶ Čitluk – zemljišni posjed, tur. çiftlik; Spahije – osmanski konjanici; Visoka Porta ili Porta – naziv za osmansku vladu; FUČEK „Osmansko "Drugo" u formiranju europskog identiteta“, 42.

ustanak kompleksniji događaj od onoga kako ga prikazuje nacionalistički narativ, navodeći primjer skupine pobunjenika koja je mijenjala stranu i tvrdila da se nisu pobunili protiv Visoke Porte ili razmišljali o srpskoj državi.⁷ Lawrence P. Meriage, autorica koja se bavila Prvim srpskim ustankom i istočnim pitanjem također navodi kako ustanak prvotno nije bio ništa više od očajne reakcije na nepodnošljiv položaj seljaka pod upravom janjičara. Naime, sam vođa ustanka Đorđe Petrović, poznatiji kao Karađorđe, inače nepismeni seljak i trgovac stokom, kada se pobunio protiv janjičara djelovao je u ime sultana Selima III. Ipak, Meriage zaključuje kako je ustanak postupno prerastao u pokret za političku autonomiju.⁸

Svemu navedenome dodatno treba priključiti i čimbenik strane intervencije. Osim crnogorskog te srpskog klera iz Habsburške Monarhije, ustanak je poticala i Rusija.⁹ Srpski ustanici prvotno nisu dobili zatraženu pomoć od Habsburške Monarhije i Rusije, koje su uz ostale europske sile bile zaokupljene Napoleonskim ratovima.¹⁰ No, kako su odnosi Rusije i Osmanlija bili pogoršani, a srpski ustanici ostvarili niz pobjeda nad Osmanlijama 1806., Rusija je dala potporu srpskim ustanicima.¹¹ Iako je u konačnici prvi ustanak ugušen 1813., dvije godine kasnije 1815. izbio je novi.¹² Iduće godine Osmansko Carstvo priznalo je Srbiju kao autonomnu kneževinu. Na čelu s knezom Milošem Obrenovićem, Srbija je 1838. dobila punu autonomiju.¹³

4. Grčki rat za nezavisnost

Iako su kršćani u Osmanskom Carstvu činili oko četvrtinu stanovništva, europski dio Carstva (Balkan) bio je naseljen većinski kršćanskim stanovništvom.¹⁴ Hanioglu tvrdi kako su kršćanska područja u Osmanskom Carstvu bila plodno tlo za širenje nacionalizma nakon revolucije u Francuskoj. Uz stare zamjerke poput loše uprave i visokih poreza, novi ustanici su

⁷ HANIĞLU. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 51.-52.

⁸ MERIAGE, „The First Serbian Uprising (1804-1813) and the Nineteenth-Century Origins of the Eastern Question“, 422.

⁹ HANIĞLU. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 53.

¹⁰ MERIAGE, „The First Serbian Uprising (1804-1813) and the Nineteenth-Century Origins of the Eastern Question“, 423.

¹¹ MERIAGE, „The First Serbian Uprising (1804-1813) and the Nineteenth-Century Origins of the Eastern Question“, 427.-428.

¹² MITEV, PARVEV, BARAMOVA, RACHEVA, *Empires and Peninsulas: Southeastern Europe between Karlowitz and the Peace of Adrianople, 1699-1829.*, 176.

¹³ HANIĞLU. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 53.

¹⁴ GAWRYC, *The Crescent and the Eagle*. 15.

sve više zahtijevali jednakost i samoupravu, često uz potporu inozemnih sila.¹⁵ Povjesničarka specijalizirana za grčku povijest Katherine Elizabeth Fleming ističe da revolucije u Francuskoj i Americi nisu bile temeljna inspiracija grčkim ustanicima jer je ustanak na Peleponezu započeo dvadesetak godina ranije u odnosu na revoluciju u Francuskoj. Ova autorica smatra kako je Francuska revolucija imala određeni utjecaj na grčki ustanak iz 1821., no kako je korijen ideje za rušenjem osmanske vlasti stariji te da su grčki ustanici samo prenijeli želju za neovisnošću u novu revolucionarnu retoriku.¹⁶ Važan doprinos jačanju grčkog nacionalizma u Grčkoj i dijaspori dala je ruska ekspanzija. Rusija je dala vojnu obuku grčkim ustanicima tijekom rusko-osmanskog rata od 1768. do 1774. godine.¹⁷ U razdoblju od 1800-ih do ranih 1820-ih godina djelovanje nacionalističkih krugova ojačalo je u Grčkoj, a pripreman je i oružani ustanak.¹⁸ Osim utjecaja Rusije, do Grka je dopirao i utjecaj zapadnih ideja koje su pronosili grčki trgovci. Naime, grčka trgovačka naselja prostirala su se diljem Istočnog Sredozemlja i Crnog Mora.¹⁹ Grčki rat za nezavisnost potrajao je godinama rezultiravši 1832. uspostavom grčke države koju su podržale velike sile 1832. godine. Grčka je uspostavljena kao monarhija na čelu s kraljem Ludwigom od Bavarske koji je postao novi grčki kralj Oton.²⁰

Na primjeru Grčkog rata za nezavisnost mogla se vidjeti vojna slabost Osmanskog Carstva. Osmanska strana u ratu je u potpunosti ovisila o albanskim plaćenicima. Ti plaćenici nisu željeli ratovati daleko od domova, stoga su masovna dezertiranja bila učestala.²¹ Ti su plaćenici ratovali u određenom razdoblju nakon čega bi samovoljno napuštali bojište. Takav slučaj dogodio se i u slučaju vojske Mustafa-paše Bušatlije 1822. godine.²² Osmanske vlasti bile su svjesne da albanski plaćenici nisu bili lojalni sultanu ističući kako se nisu borili za državu i vjeru, nego isključivo za novac.²³ Znali su u tajnosti surađivati s grčkim pobunjenicima, primjerice kada su borci Elmas-age omogućili Grcima da zauzmu Tripoli 1821. godine. Do koje mjere je osmanska strana bila nemoćna svjedoči slučaj iz Lepanta 1824. godine. Tada su albanski plaćenici, ljuti zbog neisplaćenog duga, u sobu zaključali morejskog upravitelja Hasan-pašu, a

¹⁵ HANİOĞLU. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 51.

¹⁶ FLEMING. *The Muslim Bonaparte*, 57.-58., bilješke

¹⁷ PROUSIS. „The Greeks of Russia and the greek awakening, 1774- 1821“, 262.-264.

¹⁸ RICKS. BEATON, *The Making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, and the Uses of the Past (1797–1896)*, 86.

¹⁹ LEKAS. „The Greek War of Independence from the Perspective of Historical Sociology“, 170.-171.

²⁰ CHAN, „The Regeneration of Hellas: Influences on the Greek War for Independence 1821-1832“, 118.

²¹ ÖRENÇ „Albanian Soldiers in the Ottoman Army During The Greek Revolt at 1821“, 506.-508.

²² ÖRENÇ „Albanian Soldiers in the Ottoman Army During The Greek Revolt at 1821“, 515.

²³ ÖRENÇ „Albanian Soldiers in the Ottoman Army During The Greek Revolt at 1821“, 512-513

kasnije i nekadašnjeg velikog veziru po imenu Muhamed Ali-paša. Plaćenici su prijetili da će zarobljene velikaše predati grčkim pobunjenicima, a oslobodili su ih tek nakon što je sultan poslao novac.²⁴

5. Krimski rat

Napadom Rusije na Osmansko Carstvo 1853. započeo je Krimski rat. Osmanlije su od poraza spasile Velika Britanija, Francuska i Pijemont.²⁵ Procjenjuje se da je rat koji je završen potpisivanjem mira u Parizu 1856. u konačnici doveo do velikih gubitaka od oko 140 tisuća vojnika. Porta je upravo nakon toga, barem formalno, priznala ravnopravnost kršćanskog stanovništva u Carstvu. Time je Porta nastojala oduzeti Rusiji ideološko oružje.²⁶ Rusija je, naime, od početka 19. stoljeća nastojala ojačati svoj utjecaj protektoratom nad pravoslavnim stanovništvom Osmanskoga Carstva. Na sličan način su i druge sile nastojale osnažiti utjecaj, primjerice Francuzi protektoratom nad Maronitima u Libanonu te Habsburgovci nad katolicima na Balkanu (njem. *Kultursprotektorat*).²⁷ Austriji je tako Sveta Stolica odobrila protektorat nad katolicima u Osmanskom Carstvu konkordatom iz 1855. godine.²⁸ Povjesničar specijaliziran za kasno Osmansko Carstvo Isa Blumi ističe kako habsburški i francuski protektorati nisu imali za cilj destabilizirati Osmansko Carstvo jer se njegov opstanak smatrao važnim radi održavanja ravnoteže moći u Europi.²⁹ Da je tome tako, svjedoči i spašavanje Osmanskog Carstva od strane zapadnih sila u Krimskom ratu.

6. Stvaranje bugarskog nacionalizma

Bugarski nacionalizam postupno se razvijao krajem 18. i početkom 19. stoljeća. Prvi profesionalni bugarski povjesničar Marin Drinov započeo je razdoblje poznato kao Bugarski

²⁴ ÖRENC „Albanian Soldiers in the Ottoman Army During The Greek Revolt at 1821“, 517.

²⁵ PEROŠ „Krimski rat“, 185.-187.

²⁶ PEROŠ „Krimski rat“, 193.

²⁷ BLUMI „Capitulations in the Late Ottoman Empire: The shifting parameters of Russian and Austrian interests in Ottoman Albania, 1878– 1912“, 637.-638.

²⁸ MAGGIOLINI "Understanding Life in the Ottoman–Montenegrin Borderlands of Northern Albania during the Tanzimat Era: Catholic Mirdite Tribes, Missionaries and Ottoman Officials“, 217.

²⁹ BLUMI „Capitulations in the Late Ottoman Empire: The shifting parameters of Russian and Austrian interests in Ottoman Albania, 1878– 1912“, 637.-638.

narodni preporod objavivši 1762. knjigu Slavo-bugarske povijesti.³⁰ U prvoj polovini 19. stoljeća nastala su mnoga djela na bugarskom jeziku, postojali su i časopisi, a prva bugarska škola osnovana je u Gabrovu 1835. godine.³¹ Zbog nacionalističkog djelovanja bugarski su aktivisti ulazili u sukob s Patrijaršijom.³² Godine 1870., kao rezultat ovog sukoba, uspostavljena je Bugarska Egzarhija. Pojedini istaknuti bugarski intelektualci poput Georgia Rakovskog smatrali su kako oslobođenje može biti postignuto isključivo oružanom borbom. Bugarski su nacionalisti stvarali veze s ostalim balkanskim državama, a 1841. Rakovski je u Braili organizirao neuspjeli pokušaj zajedničkog grčko-bugarskog ustanka. Kako se borio u vrijeme Krimskog rata na strani Rusije, s tom je vojskom došao i do Bugarske. Godine 1862. u Srbiji je osnovao Bugarsku legiju s ciljem podizanja ustanka protiv Osmanskog Carstva. Međutim, morao je napustiti Srbiju nakon što su srpske vlasti postigle dogovor Istanbulom oko povlačenja osmanskih trupa sa srpskog teritorija. Važni revolucionari bili su i Vasil Levski te Ljuben Karavelov. Godine 1870. osnovali su u Bukureštu Bugarski revolucionarni središnji komitet.³³ Bugarski nacionalizam uskoro je postao velika prijetnja Osmanskom Carstvu nakon izbijanja Travanjskog ustanka 1876., o čemu će više riječi biti u idućem poglavlju.

7. Hercegovački i Travanjski ustanak te Carigradska konferencija

Sedamdesete godine 19. St. bile su obilježene velikim previranjima. Gospodarska situacija na Balkanu bila je oslabljena lošim prihodima usjeva 1873. godine. Probleme su izazivali i ustanci kršćanskog stanovništva – ustanak u Hercegovini 1875. te Travanjski ustanak u Bugarskoj iduće godine, nakon čega je sultan Abdul Aziz svrgnut s vlasti.³⁴ Ustanak je ugušen, a osmanske snage počinile su brojne zločine. Te se godine bivši britanski premijer

³⁰ NAXIDOU. „The Routes to the Bulgarian National Movement: Simultaneously Homogenous and Polymorphous“, 27.

³¹ NAXIDOU. „The Routes to the Bulgarian National Movement: Simultaneously Homogenous and Polymorphous“, 29.

³² NAXIDOU. „The Routes to the Bulgarian National Movement: Simultaneously Homogenous and Polymorphous“, 31.

³³ NAXIDOU. „The Routes to the Bulgarian National Movement: Simultaneously Homogenous and Polymorphous“, 36.-38.

³⁴ LICURSI „Empire of Nations: The Consolidation of Albanian and Turkish National Identities in the Late Ottoman Empire, 1878-1913“, 42.

William Ewart Gladstone vratio u politiku s pamfletom *Bugarski užasi*, što je dovelo do povećanja broja kritičara Osmanskog Carstva.³⁵ Gladstone je zahtijevao autonomiju za kršćanske podanike Osmanskog Carstva, kako bi ih oslobodio terora osmanske vojske i administracije. Stavrianos navodi kako je tadašnji britanski premijer Disraeli bio drugačijeg mišljenja te nije želio provoditi nikakve drastične mjere, vjerujući kako bi to bilo odstupanje od dotadašnje britanske politike. Grčko-kanadski povjesničar Leften Stavros Stavrianos je Rusiju okarakterizirao kao samoproglašenog prvaka u borbi za oslobođenje balkanskih naroda, a Britaniju kao čuvara statusa quo.³⁶

Tijekom ljeta 1876. britanski diplomati nastojali su zadržati Rusiju podalje od sukoba Osmanlija sa Srbijom i Crnom Gorom. Ta je taktika bila uspješna sve do studenoga kada je zbog osmanskog napredovanja do Beograda Rusija, navodeći strah od novih zločina, dala ultimatum Osmanlijama o prekidu sukoba. Na to je Lord Derby, britanski ministar vanjskih poslova, reagirao prijedlogom o sazivanju konferencije radi postizanja dogovora i reformi u osmanskim teritorijima. Uspio je primorati Osmanlije na pristanak, pod prijetnjom britanske neutralnosti u slučaju rata s Rusijom. Uslijedila je Carigradska konferencija europskih sila. Dana 23. prosinca 1876. donesen je zaključak koji je podrazumijevao uspostavu autonomije Bosne, Hercegovine te dvaju bugarskih provincija, koje su trebale biti uređene po zapadnom pravnom modelu, uz međunarodni nadzor provedbe reformi. Sultan Abdul Hamid II., koji je zamijenio Murata V. nakon 93 dana, reagirao je tako da je odobrio novi ustav. Veliki vezir Midhat-paša i formalno je odbio zahtjev Carigradske konferencije, nakon neuspješnog nastojanja da velike sile³⁷ odstupe od nekih zahtjeva.³⁸

Ustav je, po uzoru na Zapad, zajamčio pravo mirnog okupljanja i stvaranja političkih stranaka. Država je trebala biti decentralizirana tako što bi na razini provincija bila oformljena vijeća koja bi nadzirala rad upravitelja provincije. No, moć izvršne vlasti bila je veća od moći one zakonodavne, a ministri nisu bili odgovorni parlamentu. Sultan je imao pravo prognati s teritorija Carstva bilo koga tko je, prema podacima policije, opasan za državnu sigurnost. Na to

³⁵ JELAVICH. *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Straits Question*, 88.

³⁶ STAVRIANOS. *The Balkans Since 1453*, 404.

³⁷ Velike sile – ovaj izraz koristi se za vodeće europske zemlje, sudionice kasnijeg Berlinskog kongresa: Njemačku, Italiju, Francusku, Austro-Ugarsku, Veliku Britaniju i Rusiju. Iste države sudjelovale su u konferenciji u Londonu 1912. i 1913. godine.

³⁸ WHITEHEAD. „The Bulgarian Horrors : culture and the international history of the Great Eastern Crisis, 1876-1878“, 236.

se pravo sultan često pozivao, obračunavajući se sa svojim neprijateljima.³⁹ Isto tako, predstavnici u parlamentu nisu bili izabrani na općim izborima, već bi zastupnici morali biti najprije izabrani na provincijskoj razini. Neki autori ističu kako su upravitelji provincija titule zastupnika dodijelili sebi odanim ljudima.⁴⁰ Jedan od zahtjeva za kandidaturu bilo je i poznavanje turskog jezika. Povjesničar specijaliziran za Bliski Istok i Osmansko Carstvo Hasan Kayali uz intervencije guvernera navodi i problem nepostojanja stranaka koje bi djelovale diljem carstva, kao i nepostojanja politički svjesne javnosti koju bi informirao slobodni tisak te nepostojanje slobodnog udruživanja. Tvrdi kako su zbog stranog pritiska, ali i nastojanja vlasti da oslabi separatizam i nacionalizam, disproporcionalno velike kvote za zastupnike bile predviđene za provincije s nemuslimanskim stanovništvom.⁴¹ No, navodi da su brojem zastupnika prezastupljene bile i provincije Anatolije.⁴² Unatoč ovoj prokršćanskoj mjeri, ustav je definirao islam kao državnu religiju, a sultana proglasio zaštitnikom islamske vjere. Povjesničarka u članku Vonić navodi kako se sultanu nije svidjela ideja Midhata-paše o jednakosti svih građana Osmanskog Carstva pred zakonom te da je popustio zbog pritiska stranih sila.⁴³

Nakon neuspješnog nastojanja da promijeni zahtjeve lobiranjem kod britanskog predstavnika lorda Salisburyja, 18. siječnja 1877. veliki vezir Midhat-paša službeno je odbio zahtjeve Carigradske konferencije. Povjesničar Cameron E.A. Whitehead zaključuje kako je ustav učinio europski diktat suvišnim.⁴⁴ Međutim, europske sile držale su kako Osmansko carstvo nije samo bilo u stanju zaštititi europsko kršćansko stanovništvo.⁴⁵ Čini se kako je takav stav europskih država bio realističan. Naime, kršćani su službeno proglašeni ravnopravnima još 1856., no, kako navodi poznati povjesničar specijaliziran za Bliski Istok Roderic H. Davison, u stvarnosti su pomaci bili spori, a prava jednakost nikada nije postignuta.⁴⁶ Primjerice, kršćani su umjesto ranijeg plaćanja poreza postali vojni obveznici, kako odlukom iz 1839., tako i onom iz

³⁹ VONIĆ, „Mladoturska revolucija“, 55.

⁴⁰ ORTAYLI, „FROM THE OTTOMAN EXPERIMENT IN LOCAL GOVERNMENT TO THE FIRST CONSTITUTIONAL PARLIAMENT OF 1876-77.“, 23.

⁴¹ KAYALI, „Elections and the Electoral Process in the Ottoman Empire, 1876-1919“, 266.-267.

⁴² KAYALI, „Elections and the Electoral Process in the Ottoman Empire, 1876-1919“, 266.-267.

⁴³ VONIĆ, „Mladoturska revolucija“, 54.- 55.

⁴⁴ WHITEHEAD, „The Bulgarian Horrors : culture and the international history of the Great Eastern Crisis, 1876-1878“, 236.

⁴⁵ WHITEHEAD, „The Bulgarian Horrors : culture and the international history of the Great Eastern Crisis, 1876-1878“, 294.-295.

⁴⁶ DAVISON, „Turkish Attitudes Concerning Christian- Muslim Equality in the Nineteenth Century“, 848.

1856., ali u praksi nisu mogli napredovati do časničkih činova kao muslimani. Stoga ne čudi Davisonov navod da su kršćani radije plaćali poreze nego služili vojsku.⁴⁷

Određen otpor pružila je i pravoslavna Crkva kako ne bi izgubila na moći i bogatstvu. Davison ističe kako to osobito važi za grčki pravoslavni kler koji je bio najbogatiji.⁴⁸ To ne čudi ako pogledamo kompleksan odnos grčkog nacionalizma i pravoslavlja u razdoblju Grčkog rata za nezavisnost. Tako je primjerice carigradski patrijarh Grigorios V. osudio grčki nacionalni ustanak i ekskomunicirao sve koji su ga podržavali, što naposljetku nije spriječilo Osmanlije da ga objese. Postojala je jasna ideološka diskrepancija između sekularnih revolucionara i pravoslavnog klera, koji je primjerice imao i važnu ulogu u osmanskome sudstvu i kao takav bio integriran u osmanski poredak.⁴⁹ Neprijateljstvo grčkog pravoslavnog klera prema zapadnjačkim inovacijama, navodi Fleming, došlo je do izražaja u Grčkom ratu za nezavisnost.⁵⁰ Prema navodima grčkog politologa Grigoriadis, uz sumnjičavost prema sekularizmu i nacionalizmu, postojao je i strah od osipanja *rum-mileta* po nacionalnoj osnovi, no tvrdi kako to ne znači da velik dio klera, osobito onog nižeg, nije sudjelovao je u borbi za nezavisnost. Štoviše, ističe kako se znatan broj negrka poput Albanaca, Vlaha i Bugara priključio revoluciji upravo zbog privrženosti *rum-miletu*, a ne grčkoj naciji.⁵¹ Ideološka razlika između crkve i grčkih revolucionara očituje se i u činjenici da je dio revolucionara ocijenio pravoslavnu crkvu ne samo kao dio korumpiranog starog režima, već i svojevrsnom „luđačkom košuljom“ koja onemogućuje stvaranje grčke nacije. S druge strane patrijarh Jeruzalema Anthimos otvoreno je zagovarao legitimitet osmanske vladavine, suprotstavljajući se nacionalizmu, navodeći kako je za pravoslavlje veći problem nacionalizam, nego osmanska vladavina.⁵² Te podjele bile su tolike da su vlasti novouspostavljene grčke države na koncu odlučile nacionalizirati svoju Crkvu i odvojiti ju od Carigradske patrijaršije, što se i dogodilo 1833. godine.⁵³ Osim toga, Davison navodi kako

⁴⁷ DAVISON, „Turkish Attitudes Concerning Christian- Muslim Equality in the Nineteenth Century“, 859.

⁴⁸ DAVISON, „Turkish Attitudes Concerning Christian- Muslim Equality in the Nineteenth Century“, 85 4.

⁴⁹ FABBE, *Disciples of the State? Religion and State-Building in the Former Ottoman World*, 66.-68.

⁵⁰ FLEMING. *The Muslim Bonaparte*, 72., bilješka 6

⁵¹ Milet u osmanskome pravnom poretku označava vjerske zajednice. Rum-milet u doslovnome prijevodu znači rimski (bizantski) narod, a odnosi se na pravoslavno stanovništvo; GRIGORIADIS. *Instilling Religion in Greek and Turkish Nationalism*, 19.

⁵² GRIGORIADIS. *Instilling Religion in Greek and Turkish Nationalism*, 17-18.

⁵³ GRIGORIADIS. *Instilling Religion in Greek and Turkish Nationalism*, 23.-24.

su balkanski nacionalisti imali ideju nacionalne neovisnosti ili barem autonomije te se stoga ne bi zadovoljili samo jednakošću kršćana pred zakonom.⁵⁴

Treba napomenuti i kako je muslimansko stanovništvo Carstva također pružalo otpor jednakosti kršćana pred zakonom, što je urodilo i neuspješnim zavjerama protiv sultana, iza kojih su stajali neki islamski teolozi i časnici koji su isticali nespojivost religijske ravnopravnosti sa šerijatskim zakonom.⁵⁵ Davison tvrdi kako iz muslimanske perspektive kršćanska borba protiv Porte nije bila jednako opravdana kao ustanci muslimanskih lidera protiv iste. Dok su pobunjenog egipatskog paše Muhameda Alija vidjeli kao potencijalnog spasitelja od nevjerničkih ideja koje su uvedene reformom iz 1839., kršćanske su pobune, s druge strane, antagonizirale muslimanske osjećaje.⁵⁶ Važno je napomenuti kako je i odredba iz 1856. bila donesena pod diplomatskim pritiskom u nastojanju izbjegavanja stranog nadzora osmanskih reformi nakon Krimskog rata. Isto tako, ustav iz 1876. donesen je odmah nakon plana reforme koju su donijele europske sile na Carigradskoj konferenciji, također pod pritiskom prijetnje stranog nadzora.⁵⁷ No, iako se želja za reformama, neovisna o pritisku europskih sila, donekle može pripisati velikom veziru Midhat-paši, to se teško može reći i za samog sultana. On je u već u veljači 1877. prognao Midhata zbog negodovanja osmanskih konzervativaca.⁵⁸ Zaključno, činjenica je da su kršćanima obećana ista prava još 1856., no u praksi se dato obećane nikada nije ostvarilo. Osim muslimana, otpor je pružao i pravoslavni kler. Isto tako i odluka iz 1856., kao i ustav iz 1876. bili su potaknuti vanjskim pritiskom na Carstvo. Zbog toga se stiče dojam nevoljkosti Porte da zaista učini kršćane ravnopravnima. Temeljem toga može se zaključiti da se stav Carigradske konferencije da kršćani ne mogu postati ravnopravni građani Osmanskog Carstva ako ne dobiju određeni vid teritorijalne autonomije, uz međunarodni nadzor provođenja reformi, čini razumnim.

⁵⁴ DAVISON, „Turkish Attitudes Concerning Christian- Muslim Equality in the Nineteenth Century“, 85 3.

⁵⁵ DAVISON, „Turkish Attitudes Concerning Christian- Muslim Equality in the Nineteenth Century“, 860.-861.

⁵⁶ DAVISON, „Turkish Attitudes Concerning Christian- Muslim Equality in the Nineteenth Century“, 856.

⁵⁷ DAVISON, „Turkish Attitudes Concerning Christian- Muslim Equality in the Nineteenth Century“, 850.

⁵⁸ WHITEHEAD, „The Bulgarian Horrors : culture and the international history of the Great Eastern Crisis, 1876-1878“, 302.

8. Sanstefanski mir i Berlinski kongres

Zbog osmanskog odbijanja zahtjeva Carigradske konferencije, Rusija je objavila rat Osmanlijama. Ratni sukobi vodili su se od travnja 1877. i potrajali su do proljeća 1878. godine. Rusija je angažirala preko 700 tisuća vojnika kojima se pridružilo 40 tisuća bugarskih dobrovoljaca. Osmanske snage koje su brojale oko 280 tisuća vojnika naposljetku su poražene.⁵⁹ Pred kraj rata, 13. veljače 1878., sultan je na optužbe dijela zastupnika protiv pojedinih ministara reagirao tako da je raspustio parlament kojemu je to bilo drugo i posljednje zasjedanje. Parlament se više nije sazivao sljedećih trideset godina. U tom razdoblju Sultan je nastavio vladati kao i u prethodnom razdoblju držeći sve poluge vlasti u svojim rukama.⁶⁰ Mirovni sporazum, poznat kao Sanstefanski mir, potpisan je 3. ožujka 1878. u selu San Stefano u predgrađu Istanbula. Taj je sporazum primorao Osmanlije da priznaju autonomnu Bugarsku, teritorijalno sličnu onoj iz Carigradske konferencije s pravom na organiziranje vlastite vojske.⁶¹ Crna Gora trebala je dobiti nezavisnost i teritorijalno proširenje na prostor grada Nikšića, Gacka, Spuža, Podgorice, Žabljaka i Bara. Srbija je zahtijevala Vidin, Kosovski Vilajet te gotovo cijelu Makedoniju, uključujući i grad Solun. Međutim, ruska strana nije dozvolila takvu ekspanziju i na koncu je Srbija dobila Mali Zvornik, neznatna proširenja prema Novopazarskom sandžaku i Mitrovici na sjeveru Kosova te sjeverni dio Niškog sandžaka, uključujući grad Niš.⁶²

Bugarska je trebala doživjeti znatno veće teritorijalno proširenje. Ova neovisna država trebala je dobiti Istočnu Rumeliju južno od planine Balkan do Edirna. Isto tako, Bugarskoj je trebala pripasti većina Makedonije, sve do Ohridskog jezera i Soluna, uključujući luku Kavalu. Bosna i Hercegovina prema mirovnom sporazumu trebala je je potpasti pod upravu Austro-Ugarske, što je bio dio sporazuma radi kojega je negodovala Srbija.⁶³ Međutim, ostale europske sile smatrale su ovaj sporazum neprihvatljivim zbog nastanka snažnoga utjecaja Rusije u Europi, ali i Aziji. Britansko Carstvo je stoga krajem ožujka 1878. izvelo vojne manevre kao vidljivi pokazatelj neslaganja sa širenjem utjecaja carske Rusije. Žestoki pregovori Austro-Ugarske, Britanije i Rusije pod stalnom prijetnjom rata nastavili su dok Rusija nije popustila i pristala na

⁵⁹ WHITEHEAD, „The Bulgarian Horrors : culture and the international history of the Great Eastern Crisis, 1876-1878“, 295.

⁶⁰ VONIĆ, „Mladoturska revolucija“, 55.

⁶¹ San Stefano – današnje mjesto *Yeşilköy*; LICURSI „Empire of Nations: The Consolidation of Albanian and Turkish National Identities in the Late Ottoman Empire, 1878-1913“, 44.

⁶² LEKO, „Velika istočna kriza i Berlinski kongres“, 27.

⁶³ LEKO, „Velika istočna kriza i Berlinski kongres“, 27.

stvaranje novog mirovnog sporazuma. Pregovori o novom sporazumu odvijali su se u lipnju i srpnju i ostali poznati pod nazivom Berlinski kongres.⁶⁴

Odlukama Berlinskog kongresa Bugarska je ostala bez Makedonije i dijelova Istočne Trakije, koji su vraćeni Osmanskom Carstvu. Nekadašnji Dunavski vilajet postao je kneževina Bugarska na čijem čelu je bio knez Ferdinand 1. iz dinastije Sachsen-Coburg. Ta je kneževina dobila visoku autonomiju, a jedina obveza Bugarske prema Osmanskom Carstvu bilo je plaćanje godišnjeg danka. Južno od novoosnovane kneževine stvorena je provincija Istočna Rumelija. Taj je prostor bio pod nadzorom osmanskog sultana i vojske, no guverner kojega su postavljali svakih pet godina morao je biti kršćanske vjeroispovijesti.⁶⁵

Bosna i Hercegovina, kao i prostor Novopazarskog sandžaka formalno su bili pod osmanskom vlašću. Međutim, taj je prostor okupirala Austro-Ugarska s pravom provedbe administrativne uprave. Rumunjska, Srbija i Crna Gora stekle su potpunu neovisnost od Osmanskog Carstva. Rumunjska je Rusiji vratila Besarabiju, dobivši kao kompenzaciju Dobrudžu. Crna Gora proširila se na luku Bar, no zbog zaštite interesa Austro-Ugarske bilo joj je zabranjeno posjedovati mornaricu. U tjesnacima Bospor i Dardaneli zabranjena je plovidba za vojne brodove, a u svrhu slobodne plovidbe uništene su i sve utvrde na Dunavu. Grčka se proširila na prostor Tesalije.⁶⁶ Što se tiče Epira, Grčka je dobila samo prostor Arte na krajnjem jugu, a grad joj je predan 1881. godine.⁶⁷

9. Albanski nacionalizam

Teritorijalne promjene imale su destabilizirajući učinak na Osmansko Carstvo. Jedna od posljedica Sanstefanskog mira i Berlinskog kongresa bilo je jačanje albanskog nacionalizma. Naime, Albanci katoličke i muslimanske vjere u Baru izbjegli su zbog crnogorske ekspanzije.⁶⁸ Područja Kuršumlje i Prokuplja na današnjem jugoistoku Srbije bila su naseljena većinski albanskim stanovništvom. Albanci su bili prisutni i u okolnim mjestima poput Vranja i

⁶⁴ WHITEHEAD, „The Bulgarian Horrors : culture and the international history of the Great Eastern Crisis, 1876-1878“, 318.-319.

⁶⁵ LEKO, „Velika istočna kriza i Berlinski kongres“, 28.-29.

⁶⁶ LEKO, „Velika istočna kriza i Berlinski kongres“, 29.

⁶⁷ SKENDI. *The Albanian National Awakening*, 83.-84.

⁶⁸ Bar- alb. *Tivar*, tal. *Antivari*; DAUTI, „Britain, the Albanian Question and the Demise of the Ottoman Empire 1876-1914“, 53.

Leskovca.⁶⁹ Kako je Srbija albansko stanovništvo smatrala nepoželjnim, srpskim zauzimanjem tih teritorija Albanci su bili prisiljeni na egzodus.⁷⁰ Prostoru gdje su muhadžiri naseljeni (Drenica, Orahovac, Suha Reka, Lipjan, Mitrovica, Klina, Peć, Đakovica, Prizren), navodi Blumi, postali su inkubator za radikalniju, često i antidržavnu politiku. Ističe kako su upravo albanski muhadžiri postali snažni protivnici sultanove vlasti. Napominje kako to nije slučaj sa nealbanskim izbjeglicama jer su izbjegli Čečeni i bosanski muslimani uvelike postali najveći pristaše sultana.⁷¹ U lipnju 1878., konkretnije u razdoblju između Sanstefanskoga mira i kraja zasjedanja Berlinskog kongresa, osnovana je organizacija Liga (alb. *Lidhja*), poznata i kao Prizrenska liga (alb. *Lidhja e Prizrenit*).⁷² Organizacija je trebala zaštititi prostor četiriju vilajeta naseljenih Albancima (Skadarski, Janjinski, Bitoljski i Kosovski). U Ligi su u početnom razdoblju bili brojni konzervativni i sultanu lojalni feudinci s prostora spomenutih vilajeta. Ti konzervativci nisu bili zainteresirani za uspostavu albanske autonomije i škola na albanskom jeziku. Takve ciljeve imala je skupina nacionalista okupljenog oko Avdyla Frasherija.⁷³ U početku Liga nije imala za cilj odvajanje iz Osmanskog Carstva, usmjeravajući se u praksi na očuvanje teritorija. Pri tome je nastojala pridobiti sultana pa su se u rezolucijama pozivali na sultanov autoritet i šerijatski zakon.⁷⁴ No, povjesničar E.P. Licursi ističe kako je pozivanje na islam bilo selektivno te da su čak i u tim ranijim faza pripadnici Lige naglasak stavljali na teritorij i etno-jezični identitet.⁷⁵ Primjerice, Vaso-paša, jedan od najvažnijih osoba albanskog narodnog preporoda u svojim tekstovima izražava ne samo sekularnost, već i antiklerikalnost i antiosmanski sentiment. To je logično s obzirom na fetvu sultana, islamskog kalifa, protiv albanskih nacionalista, kao i protivljenje Carigradske patrijaršije albanskom pokretu. Naime, Patrijaršija je bila osmanski saveznik u borbi protiv albanskog nacionalizma. Vaso-paša se zalagao za prevladavanje vjerskih razlika i stranog tutorstva, a bio je poznat je po stihu iz pjesme „vjera Albanaca je albanstvo“, čime je zapravo odbacio religiju kao dio albanskog identiteta.⁷⁶

⁶⁹ JAGODIĆ „The Emigration of Muslims from the New Serbian Regions 1877/1878“, 2.-3.

⁷⁰ JAGODIĆ „The Emigration of Muslims from the New Serbian Regions 1877/1878“, 4.-5.

⁷¹ Muhadžir – izbjeglica; BLUMI, *Ottoman Refugees, 1878–1939: Migration in a Post-Imperial World*, 50.

⁷² DAUTI, „Britain, the Albanian Question and the Demise of the Ottoman Empire 1876-1914“, 56.-57.

⁷³ DAUTI, „Britain, the Albanian Question and the Demise of the Ottoman Empire 1876-1914“, 56.-57.

⁷⁴ SALIHU, „The Albanian Prizren League factor and beyond: distinct developments exposed by the Western sources“, 307.

⁷⁵ LICURSI „Empire of Nations: The Consolidation of Albanian and Turkish National Identities in the Late Ottoman Empire, 1878-1913“, 51.

⁷⁶ LICURSI „Empire of Nations: The Consolidation of Albanian and Turkish National Identities in the Late Ottoman Empire, 1878-1913“, 58.-59.

Veliki problem za albanske nacionaliste predstavljalo je pitanje razgraničenja s Crnom Gorom koja se namjeravala širiti na Plav, Gusinje i Ulcinj. Ipak, konzervativne pristaše sultana bili su se odvojili od spomenutih albanskih nacionalista.. Oni nisu podržavali ideju autonomne Albanije kao ni obranu Ulcinja. S druge strane, albanski su nacionalisti pripremali obranu od crnogorskih snaga, a 1880. je razmatran i oružani ustanak protiv Osmanlija.⁷⁷ Stoga je Istanbul odlučio albanski pokret ugušiti u krvi.⁷⁸ S ciljem toga Derviš Turgut-paša je predvodio 20 tisuća osmanskih vojnika u pohodu na Albance.⁷⁹ Kosovo je zauzeo u svibnju 1881. godine.⁸⁰ Tada su uhićeni i lideri Lige sa albanskog juga, čime je i tamošnji ogranak Lige uništen.⁸¹ Ipak, nije uništen albanski nacionalizam.

10. Pitanje Makedonije

Stanovništvo Makedonije bilo je vrlo heterogeno. Taj su prostor naseljavali kršćani i muslimani, među kojima je bilo govornika slavenskog, albanskog, turskog, romskog, grčkog i romanskog (vlaškog) jezika.⁸² Ovo je područje postalo predmet interesiranja Grčke, Srbije i Bugarske. Grčki nacionalistički narativ iz početka 19. stoljeća antičke Makedonce nije smatrao Grcima, već barbarima. Međutim, kako su rasle teritorijalne pretenzije, u Grčkoj se sve više govorilo o Makedoniji kao dijelu grčke povijesti. Najekstremnija ekspanzionistička grčka ideja naziva se *Megali Idea*, a odnosi se na obnovu Bizantskog Carstva s Carigradom kao glavnim gradom te heleniziranja južnih Slavena. Patrijaršija je osudila odvajanje Bugarske egzarhije 1870. i time bila u službi grčkog nacionalizma.⁸³ Od 1900. uz pomoć Patrijaršije u Makedoniji počinju djelovati grčke četničke (andartske) jedinice.⁸⁴

Politolog Alexis Heraclides navodi kako su u Makedoniji najbrojniji bili govornici bugarskog jezika, što je predstavljalo najveći problem za grčko svojatanje Makedonije. Stoga su grčki nacionalisti pribjegli teoriji da su stanovnici Makedonije u vrijeme srednjevjekovnog

⁷⁷ SKENDI. *The Albanian National Awakening*, 93.-94.

⁷⁸ SKENDI. *The Albanian National Awakening*, 101.-104.

⁷⁹ DAUTI, „Britain, the Albanian Question and the Demise of the Ottoman Empire 1876-1914“, 81

⁸⁰ DAUTI, „Britain, the Albanian Question and the Demise of the Ottoman Empire 1876-1914“, 81.

⁸¹ SKENDI. *The Albanian National Awakening*, 106.-107.

⁸² HERACLIDES. *The Macedonian Question and the Macedonians*, 2.

⁸³ HERACLIDES. *The Macedonian Question and the Macedonians*, 4.-6.

⁸⁴ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 23.

Bugarskog Carstva bili prisiljeni učiti bugarski jezik. No ipak, dok su Bugari imali pretenzije na čitavu Makedoniju, Grci nisu namjeravali osvajati dalje od Bitolja i Ohrida. Smatrali su Slavene koji nisu prešli u Bugarsku Egzarhiju progrčkima. Međutim, takva se predodžba poljuljala nakon što su u Ilindanskm ustanku 1903. sudjelovali i egzarhisti i patrijaršisti te čak i romanofoni Vlasi.⁸⁵ Na makedonski teritorij pretenzije je imala i Srbija. Odlukom konferencije za dugoročni program crkveno-školske propagande 1891. Srbija je stvorila fond za propagandu u Makedoniji. Takvim vrstima institucionalne propagadne nastojali su pridobiti makedonsko stanovništvo u svoj nacionalni korpus. Godine 1895. stvoren je i srpski teroristički komitet čija je prva žrtva bio Hristo Ganov, učitelj bugarske solunske gimnazije ubijen 1897. godine.⁸⁶

U Solunu je 1893. osnovana organizacija MRO (Makedonska revolucionarna organizacija), kasnije poznatija kao VMRO (Unutrašnja makedonska revolucionarna organizacija). Od šest osnivača, četvorica su bili egzarhijski učitelji, povezani sa solunskom bugarskom školom koji su se zalagali za autonomnu Makedoniju. Po tom pitanju među povjesničarima postoji suglasje da je tražena makedonska autonomija bila predviđena kao prijelazna faza do neovisnosti od Osmanskog Carstva. Međutim, i dalje postoje određeni prijepori oko toga je li im krajnji cilj bila neovisna Makedonija ili pripojenje Bugarskoj.⁸⁷ Kao odgovor na srpsku politiku, ali i radi pripreme oružane pobune, stvorena je četnička (komitska) škola VMRO-a 1899. godine. Ilindenski ustanak 1903. bio je ugušen, nakon čega je došlo do raskola u organizaciji.

Desno krilo VMRO-a zalagalo se za pripojenje Bugarskoj, a činili su ga uglavnom Makedonci koji su izbjegli u Bugarsku i djelovali po nalogu Sofije. Lijevo krilo težilo je autonomnoj Makedoniji, a bilo je snažno u krajevima gdje je bilo puno patrijaršista koji su vodili borbe protiv grčkih andarta. Iako je ilindenski ustanak propao, na Zapadu je doveo do pojačanog problematiziranja položaja kršćana u Osmanskom Carstvu. To je dovelo do pokretanja takozvanih „Mürzsteg reformi" koje su predviđale miješane komisije za političke zločine te usklađivanje administracije i žandarmerije sa etničkom slikom prostora pod austrougarskim i ruskim nadzorom.⁸⁸

⁸⁵ HERACLIDES. *The Macedonian Question and the Macedonians*, 7.-9.

⁸⁶ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 20.

⁸⁷ HERACLIDES. *The Macedonian Question and the Macedonians*, 36.-37.

⁸⁸ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 22.

11. Mladoturska revolucija

Zapadnjačke ideje sredinom 19. stoljeća su sve više dopirale do osmanske intelektualne elite. U tome su ključnu ulogu imali tiskani mediji odnosno novine.⁸⁹ Takve promjene na društveno-političkoj sceni rezultirale su nastankom Mladoturskog pokreta. Mladoturci su djelovali od 1880-ih godina.⁹⁰ Ime su im dale belgijske novine, inspirirane pokretima Mlada Italija, Mlada Francuska i Mlada Njemačka.⁹¹ Nakon neuspješnog pokušaja državnog udara 1895., članovi mladoturskoga pokreta bili su prisiljeni bježati u inozemstvo.⁹² Ipak, već tijekom 1902. na kongresu u Parizu jedinstvena organizacija vidljivo se podjelila na dvije frakcije. Nesuglasice su nastale oko pitanja koncepta centralizacije, odnosno decentralizacije, a postojali su sporovi i po pitanju toga treba li u revoluciji surađivati sa stranim silama. Na novom kongresu održanom 1907. nije se raspravljalo o ideološkim pitanjima, čime su izbjegnute podjele. Tom prilikom jednoglasno je donesena odluka o prisiljavanju sultana Abdula Hamida II. na abdikaciju, administrativnoj reformi, kao i o povratku ustava i savjetodavnog tijela. Mladotursko djelovanje bilo je najizraženije u Makedoniji, tada pod zaštitom stranih sila.⁹³ Revoluciji je doprinosilo nezadovoljstvo vojnika neredovitim plaćama i produživanjem rokova službe.⁹⁴ Plaćanje je bilo neredovito jer je prihod od poreza bio manji zbog vrlo loše žetve 1907. godine. Revolucija 1908. započela je nizom manjih pobuna u vojsci.⁹⁵ Vojnici su imali običaj odbijati poslušnost nadređenima, nakon čega bi zauzeli poštanski ured i poslali telegram sultanu. Sultan je, ne znajući da iza svega stoje mladoturci, prihvaćao zahtjeve vojnika.⁹⁶ Uslijedili su masovni skupovi u makedonskim gradovima, gdje se tražio povratak ustava. Revoluciji se priključilo i lijevo krilo VMRO-a. Sultan je bio prisiljen da krajem srpnja sazove parlament. Prihvatio je mladoturski prijedlog da ostane konstitucionalni vladar, dok je vlada pripala Kami-paši koji nije bio pripadnik mladoturskog pokreta.⁹⁷

Revoluciju je iskoristila Austro-Ugarska da bi izvršila aneksiju Bosne i Hercegovine, a bugarski knez Ferdinand proglasio je neovisnost, uzevši titulu cara. Uskoro je na vidjelo izašlo

⁸⁹ VONIĆ, „Mladoturska revolucija“, 53.-54.

⁹⁰ DESPOT, *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 25.

⁹¹ VONIĆ, „Mladoturska revolucija“, 54.

⁹² DESPOT, *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 25.

⁹³ VONIĆ, „Mladoturska revolucija“, 56.-58.

⁹⁴ VONIĆ, „Mladoturska revolucija“, 58.

⁹⁵ DESPOT, *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 25.

⁹⁶ VONIĆ, „Mladoturska revolucija“, 58.

⁹⁷ DESPOT, *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 26.

neslaganje nove vlasti s etničkim manjinama. Mladoturci su unificirali obrazovanje namećući turski jezik.⁹⁸ Dobar primjer sukoba oko jezičnog pitanja bio je onaj o statusu albanskoga jezika. Naime, Albancima su mladoturci prvotno obećavali prava na vlastite škole i korištenje jezika, što je bio razlog uključivanja većega broja Albanaca u pokret.⁹⁹ To obećanje ne samo da nije ispunjeno, već su mladoturci aktivno radili na razbijanju etničkih razlika boreći se i protiv korištenja albanskog jezika i latiničnog pisma.¹⁰⁰ Krajem 1908. započela je kampanja ukidanja albanskih škola, a uskoro je došlo i do sukoba s kosovskim Albancima predvođenih Isom Boletinijem.¹⁰¹

Grčka je po uspostavi mladoturske vlasti imala dobar odnos s Istanbulom. Atena je podržala grčke političare iz Osmanskog Carstva Iona Dragoumisa i Athanasiosa Souliotisa, smatrajući kako Carstvo može biti brana protiv slavenskih država. Osim toga, postojalo je i razmišljanje o mogućem zajedničkom djelovanju Grka i Osmanlija protiv Bugara. Za razliku od lijevog, desno krilo VMRO zbog straha od asimilacije Bugara nije podupiralo suradnju s mladoturcima. Godine 1909. konzervativci su pokušali svrgnuti mladoturke, a u tom srazu manjine su ipak podržale mladoturke. No, dobri odnosi nisu potrajali jer su mladoturci u srpnju 1909. zabranili stranke s nacionalnim imenima. Ta zabrana odnosila se na stranke Grčki ustavni klub, Srpski klub u Bitolju i Skoplju, Unija bugarskih konstitucionalnih klubova te Federativna narodna partija (bugarska sekcija). Ta je zabrana dovela do zajedničkog prosvjeda u Solunu.¹⁰²

Situacija se nije stabilizirala, što je tijekom iduće godine dovelo do ustanka Albanaca.¹⁰³ O značaju albanskog ustanka iz veljače 1910. govori činjenica da je u Peći ubijen osmanski guverner.¹⁰⁴ Stanje se nije smirio i novi albanski ustanak uslijedio je u jesen iste godine.¹⁰⁵ Mladoturci su proveli reformu vojske tako što su odredili maksimalan broj godina starosti, a u planu su imali i prisilno slanje u mirovinu vojno needuciranih časnika. Time je umirovljen velik broj časnika koji su imali mirovine toliko niske da od njih nisu mogli preživjeti. Osim toga, u vojsci su se pojavili kršćani koji osmansku vojsku nisu doživljavali svojom. Nemire je pojačao i

⁹⁸ DESPOT, *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 26.-27.

⁹⁹ DAUTI, „Britain, the Albanian Question and the Demise of the Ottoman Empire 1876-1914“, 133.

¹⁰⁰ DAUTI, „Britain, the Albanian Question and the Demise of the Ottoman Empire 1876-1914“, 172.

¹⁰¹ DESPOT, *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 28.

¹⁰² DESPOT, *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 27.-29.

¹⁰³ DESPOT, *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 30.

¹⁰⁴ BESHIRI, „Neovisnost Albanije 1912. na temelju njemačke diplomatske dokumentacije“, 254.

¹⁰⁵ DAUTI, „Britain, the Albanian Question and the Demise of the Ottoman Empire 1876-1914“, 178.

talijansko-osmanski rat 1911. zbog nadzora nad područjem današnje Libije.¹⁰⁶ Već u veljači 1911. došlo je do novoga albanskoga ustanka na prostoru Skadra i Debra. Pobunjenici su iznosili stare zahtjeve o autonomiji, uvođenju albanskih škola, kao i da albanski ročnici u mirnodopskim uvjetima ne služe vojni rok izvan Albanije. Ustanak je potrajao do ljeta. Novi ustanak započeo je iduće godine, zahvativši sve prostore gdje su živjeli Albanci.¹⁰⁷ Ustanak je završen sporazumom u kolovozu 1912., otprilike dva mjeseca prije izbijanja Prvog balkanskog rata.¹⁰⁸

12. Balkanski savez

Uoči izbijanja Prvog Balkanskog rata Alexander Mavreyoni, osmanski veleposlanik u Beču, u pismu upućenom osmanskom ministru vanjskih poslova naveo je da je rat na Balkanu neizbježan. Kao ključne razloge svojih zaključaka naveo je dugotrajne pretenzije balkanskih država prema osmanskom teritoriju, nevoljkost Osmanlija da provedu reforme usmjerene na poboljšanje položaja kršćana, kao i utjecaj Austro-Ugarske i Albanaca čiji su se interesi kosili s onim srpskim.¹⁰⁹ Poticaj sklapanju saveza balkanskih država dao je ruski ministar vanjskih poslova, koji je držao kako je važno da Bugarska i Srbija surađuju po pitanju Makedonije, koja je po njegovom mišljenju bila ključan problem Balkana.¹¹⁰

Ključne osobe u stvaranju saveza protiv Osmanlija bili su grčki premijer Eleftherios Venizelos, srpski premijer Milovan Milovanović i bugarski premijer Ivan Estratijev Gešov. Uz činjenicu da četničko djelovanje u Makedoniji nije dovelo do teritorijalnog proširenja, spomenuto udruživanje balkanskih država moglo je biti potaknuto strahom od nastanka Velike Albanije. Naime, u rujnu 1912., barem formalno, Osmanlije su prihvatile zahtjev Albanaca za autonomijom. No, pregovori Bugarske i Srbije počeli su nešto ranije tijekom 1911. godine. Milovanović je u tim pregovorima tražio podjelu Makedonije, dok je Gešov želio Makedoniju kao autonomnu cjelinu. Konačni dogovor postignut je 13. ožujka 1912. godine. Njime je zaključeno da će Bugarska priznati Srbiji pravo na teritorij sjeverno i zapadno od Šar planine,

¹⁰⁶ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 31.-32.

¹⁰⁷ BESHIRI, „Neovisnost Albanije 1912. na temelju njemačke diplomatske dokumentacije“, 256.-259.

¹⁰⁸ BESHIRI, „Neovisnost Albanije 1912. na temelju njemačke diplomatske dokumentacije“, 261.-262.

¹⁰⁹ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 60.

¹¹⁰ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 62.

dok bi Srbija priznala Bugarskoj pravo na teritorij istočno od Rodopa i rijeke Strume. Prostor između Šarplanine, Egejskog mora i Ohridskog jezera trebao je postati autonomna oblast. Ako to ne bude moguće, Srbija se obvezala da neće tražiti ništa južnije od linije Golemi vrh- Ohridsko jezero. Predviđena je i arbitraža Rusije.¹¹¹ Ovakvim dogovorom bugarska je strana bila relativno zadovoljna. Kao prvo, dobili su priznanje Srbije po pitanju autonomne Makedonije, a s druge strane mogli su se nadati da će Rusija kao tradicionalni bugarski saveznik presuditi u njihovu korist. S druge strane, kod Srba su postojala određena negodovanja, primjerice generala Radomira Putnika i čelnika radikala Nikole Pašića.¹¹²

U Varni je 12. svibnja 1912 održana u konvencija. Ključni sudionici konvencije bili su zapovjednik bugarskoga generalštaba Ivan Fičev te srbijanski ministar obrane i ratni zapovjednik generalštaba srbijanske vojske Radomir Putnik. Dogovoreno je da Bugarska u borbu protiv Osmanskog Carstva pošalje najmanje 200 tisuća, a Srbija barem 150 tisuća vojnika. U slučaju rumunjskog napada na Bugarsku, Srbija se obvezala poslati pomoć od 100 tisuća boraca. Isto tako, ako bi Austro-Ugarska izvršila napad na Srbiju ili zaposjedne prostor Sandžaka, bugarska se strana obvezala pomoći sa 200 tisuća ljudi. Bugarska se također obvezala poslati 100 tisuća vojnika na vardarsko bojište. Na srpski zahtjev u dogovor je uneseno da u slučaju kršenja dogovora dolazi do promjene odredbe aneksa vezano za granice. To je Fičev prihvatio, ali napomenuo da neće poslati spomenute snage na vardarsko bojište u slučaju da mu vojnici zatrebaju negdje drugdje. Naime, postojao je strah od snažnog osmanskog otpora u Trakiji.¹¹³ Većina sila, uključujući i Osmanlije, nisu bili osobito zabrinuti. Jedino je francuski ministar vanjskih poslova tvrdio da je rat postaje neizbježan čim Bugari i Srbi postignu dogovor.¹¹⁴

Grčka je uoči rata provela reformu u vojsci. Od ranije je imala pretenzije na Epir i Kretu. Zbog bugarsko-srpskih pregovora postojala je opasnost da Grčka izostane iz podjele balkanskog teritorija. Zato je odbačen ranije spomenuti koncept Dragoumisa i Souliotisa o očuvanju Osmanskog Carstva. Glavni problem grčke strane po pitanju dogovora s Bugarskom bila je Makedonija. Grčka je strana strahovala da je autonomna Makedonija predstavljala odskočnu dasku za ujedinjenje s Bugarskom. Dogovor o surandnji Grčke i Bugarske potpisan je 29. svibnja

¹¹¹ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 37.-40.

¹¹² HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 12.

¹¹³ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 41.

¹¹⁴ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 61.

1912., no dogovor po pitanju Makedonije nije postignut. Sporazum na vojnoj konvenciji između ove dvije zemlje potpisana je 5. listopada iste godine. Konvencija je predviđala da bugarska strana mobilizira 300, a grčka 120 tisuća vojnika. Osim toga, Grčka se obvezala mornaricom zaustaviti dolazak osmanskih snaga iz Male Azije.¹¹⁵

Crna Gora nije imala pisani dogovor ni sa jednom državom osim Srbije. Također, nije postojao ugovor između Grčke i Srbije. Rumunjska se nije uključila u savez balkanskih država zbog odnosa s Osmanskim Carstvom i Trojnim savezom.¹¹⁶ Kako bi izazvale rat, balkanske su se države koristile provokacijama. Tako su primjerice Crnogorci izazivali sukobe na granici, a pripadnici VMRO-a bombaške akcije. Srbija i Bugarska kao povod su koristile pokolje koje su osmanske snage počinile u Kočanima, Štipu i Boriškom manastiru. Grčka je provocirala tako što je u zasjedanje parlamenta uključila i predstavnike s otoka Krete 14. listopada 1912. godine.¹¹⁷ Osmansko Carstvo uvelo je embargo na grčke brodove, na što su Grčka i Srbija reagirale diplomatskim prosvjedima. Tenzije su urodile mobilizacijama. Bugarska i Srbija mobilizaciju su pokrenule 30. rujna 1912., a kao odgovor isto je učinilo i Osmansko Carstvo. Crna Gora rat je proglasila 8. listopada 1912., nakon čega su balkanske države Istanbuku poslale prosvjednu notu, tražeći nacionalnu autonomiju, proporcionalno predstavljanje, zabranu doseljavanja muslimana u kršćanske oblasti, kao i kršćansku vojsku u kršćanskim oblastima. Isto tako, zahtijevali su europske guvernere u kršćanskim vilajetima te uspostavu višeg suda pri velikom veziru kojega bi sačinjavali kršćani i muslimani te koji bi bio zadužen za nadgledanje reformi. S obzirom da su osmanske vlasti odbile kako zahtjeve balkanskih država, tako i velikih sila, uskoro je došlo do izbivanja rata. Osmansko Carstvo objavilo je rat Bugarskoj i Srbiji 17. listopada 1912. godine. Grčka je objavila rat Osmanskom Carstvu idućeg dana.¹¹⁸

13. Pripreme za rat i odnos snaga

Osmansko Carstvo bilo je u vrlo nepovoljnoj poziciji. Država je bila oslabljena ratom s Italijom, albanskom pobunom, pobunom u Jemenu, ali i epidemijom kolere koja se pojavila 1910. godine. Ta je epidemija onemogućila sudjelovanje 90 tisuća ljudi u ratu. Osim toga, u kolovozu 1912 dogodio se potres na području Galipolja koji je srušio više od 10 tisuća kuća. U deset dana

¹¹⁵ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 42.-43.

¹¹⁶ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 43.-44.

¹¹⁷ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 46.-47.

¹¹⁸ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 49.

trajanja manjih i većih podrhtavanja tla, smrtno je stradalo više od tisuću ljudi.¹¹⁹ Na prijelazu stoljeća osmanska se vojska modernizirala, no velik izazov predstavljao je dvostruki sustav zapovijedanja zbog postojanja dvaju stožera (Glavnog i Dvorskog), čije su se funkcije preklapale.¹²⁰

Dio osmanskih časnika bio je školovan u Berlinu, Beču i Parizu, dok je osmanska vojska bila obučavana od strane vojnih instruktora iz Njemačke. Vojna obveza uvedena je za stanovnike Carstva od 20 do 39 godina starosti. Redovni vojnici nazivali su se *nizamije* te su bili od 20 do 22 godine starosti. Osobe od 23 do 28 godina bile su u aktivnoj pričuvi zvanj *ihtad*. Neaktivnu pričuvu činile su osobe od 29 do 37 godina. Nazivali su se *redifi* i bili su vezani uz područje gdje su živjeli. Osobe do 29 godina bile su pripadnici lokalnih snaga zvanih *mustafizi*. Mobilizacija koja je obznanjena 1. listopada 1912. bila je vrlo spora s jako slabim odazivom. Nedostajalo je oružja, streljiva, ali i životinja za konjicu, topništvo i transport. Nedostajalo je i hrane i lijekova. Vojska je koristila puške Mauser proizvedene 1890. i 1903. godine. Bilo je i zastarjelih pušaka Winchester iz 1866., kao i pušaka s jednim punjenjem Peabody-Martini iz 1874. godine.¹²¹ Zastarjele puške korištene su u nedostatku suvremenog oružja.¹²²

Osmansko Carstvo raspolagalo je Kruppovim 75-milimetarskim brzopucajućim topovima iz 1904., kao i modelima iz 1910. te brdskim i poljskim topovima i nešto teških haubica od 150 i 105 milimetara. Sveukupno imali su 910 brzopucajućih topova te 1900 starih topova koje nisu ni koristili u ratu. Imali su jednu bitnicu od 4 topa na svakih 1000 vojnika, što je primjerice bilo znatno bolje od bugarske strane.¹²³ No, većina suvremenih topova koje je Carstvo nabavilo iskorišteno je za opremanje utvrda.¹²⁴

Osim toga, Osmanlije nisu imale jasan plan obrane u slučaju sukoba s balkanskim državama.¹²⁵ Kada je riječ o broju osmanskih vojnika, procjene variraju. Tako bugarska i srpska historiorafija različito prikazuje brojeve vojnika u Trakiji odnosno Makedoniji ne bi li uvećali doprinos svoje, odnosno umanjili doprinos druge strane u balkanskom savezu.¹²⁶ Povjesničar

¹¹⁹ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 51.

¹²⁰ ERICKSON. *Defeat in Detail : The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*, 13.

¹²¹ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 51.-54.

¹²² ERICKSON. *Defeat in Detail : The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*, 59.

¹²³ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 51.-54.

¹²⁴ MURRAY. *The Rocky Road to the Great War: The Evolution of Trench Warfare to 1914*, 172.

¹²⁵ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 20.

¹²⁶ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 55.

Richard C. Hall u svojoj knjizi navodi 175 tisuća osmanskih vojnika u Makedoniji te 115 tisuća u Trakiji.¹²⁷ Povjesničar koji se bavio Balkanskim ratovima Igor Despot navodi da je prema Aleksandru Vachovu u Vardarskoj armiji bilo 130 tisuća vojnika, a sukobili su se sa 175 tisuća srpskih vojnika. U Trakiji je bilo 125 tisuća osmanskih snaga koje su se borile protiv 153 tisuće Bugara. Protiv Crne Gore i Grčke se borilo po 25 tisuća osmanskih vojnika, pri čemu je Grka bilo 120 tisuća. Noviji podatci povjesničara govore o 115 tisuća osmanskih vojnika protiv 200 tisuća Bugara u Trakiji te o 175 tisuća osmanskih pripadnika na zapadnom bojištu, koji su se borili protiv 130 tisuća Srba, 80 tisuća Grka, 33 tisuće Bugara i 31 tisuću Crnogoraca.¹²⁸

Bugarska, Srbija i Grčka modernizirale su svoje vojske u godinama prije izbijanja rata. Godine 1904. osnovan je poseban odbor za naoružavanje u Srbiji. Istovremeno jačao je utjecaj grčke gerile na osmanskom teritoriju.¹²⁹ Atena je 1904. pokrenula proces modernizacije vojske, odnosno stvaranja plana mobilizacije. Godinu ranije isto je učinila i Srbija, uvevši vojne obrasce djelovanja po uzoru na francusku vojsku.¹³⁰ Bugarska je poslala promatračku misiju u rusko-japanski rat.¹³¹ Ovaj rat s osobitim interesom pratio je general Fičev. Iz njega je Bugarska izvukla važne pouke. Uočen je značaj razvoja inženjerijskih jedinica, maskiranja topničkih položaja, umjesto postavljanja topništva na otvoreno, a dana je i veća sloboda odlučivanja nižim časnicima. Od 1906. Bugarska se masovno naoružavala topovima¹³²

Kada je riječ o količini naoružanja, Bugari su raspolagali s 350 tisuća pušaka Manliher iz 1890. i 1895., kao i Berdanama iz 1870. s punjenjem samo jednog metka. Zbog iznimno velikog odaziva na mobilizaciju, nedostajalo im je odora. Imali su 452 brzopucajuća topa, uglavnom Schneider i manje Krupp te 384 starija Kruppova topa, kao i 255 opsadih topova.¹³³ Srbija je imala 287 tisuća pušaka. Pripadnici prvoga i drugoga poziva vojske koristili su puške Mauzer iz 1899., a trećega poziva Berdane iz 1870. godine. Raspolagali su s 544 komada topova. Crnogorci su koristili puške Mošin iz 1891. te Verndl iz 1869. s punjenjem jednog metka. Raspolagali su

¹²⁷ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 22.

¹²⁸ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 55.-56.

¹²⁹ HALL, „The Next War: The Influence of the Russo-Japanese War on Southeastern Europe and the Balkan Wars of 1912–1913“, 565.

¹³⁰ HALL, „The Next War: The Influence of the Russo-Japanese War on Southeastern Europe and the Balkan Wars of 1912–1913“, 568.

¹³¹ HALL, „The Next War: The Influence of the Russo-Japanese War on Southeastern Europe and the Balkan Wars of 1912–1913“, 566.

¹³² HALL, „The Next War: The Influence of the Russo-Japanese War on Southeastern Europe and the Balkan Wars of 1912–1913“, 571.-572.

¹³³ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 59.

150 topova, uglavnom zastarjelih i darovanih od Rusije i Italije.¹³⁴ Grci su bili naoružani uglavnom puškama Manlicher-Schonauer iz 1903., manjim dijelom jednometčanim puškama Gras iz 1874. Raspolagali su s 252 topa, među kojima 180 brzopucajućih od čega 144 poljskih topova marke Schneider i 36 brdskih topova.¹³⁵

Osim vojno, balkanske su se zemlje na rat pripremale i propagandom. Srbija je primjerice u drugoj polovini 19. stoljeća postala država čije su se institucije silno trudile izgraditi nacionalnu svijest kod stanovništva, a dorađena je i ekspanzionistička ideja Velike Srbije. John Paul Newman je ovo okarakterizirao kao „institucionalni ekstremizam“ koji je sve podređivao cilju teritorijalnog širenja.¹³⁶ Početkom 20. stoljeća Srbija je nastojala dati srpski nacionalni karakter raznim gerilskim skupinama čije je djelovanje nastojala koordinirati iz Beograda. Najveća gerilska (četnička) podružnica bila je u Vranju.¹³⁷ U Bugarskoj je uoči Prvog Balkanskog rata prevladavalo mišljenje kako se dva puta propustilo osloboditi Makedoniju i Trakiju. Prvi puta u kolovozu i rujnu 1908. i drugi puta tijekom travnja 1909., kada je Solunski korpus osmanske vojske kretao prema Istanbulu u cilju zbacivanja s prijestola sultana Abdula Hamida II. Stoga je postojao stav da Bugarska ne smije propustiti iduću priliku.¹³⁸

14. Tijek Prvog balkanskog rata do mirovnih konferencija u Londonu

Crnogorska objava rata Osmanskome Carstvu 8. listopada 1912. označila je početak Prvog balkanskog rata.¹³⁹ Nekoliko dana nakon, 15. listopada, Osmanlije su zaključile mir s Italijom.¹⁴⁰ Grčka, Srbija i Bugarska uključile su se u rat 18. listopada 1912. godine.¹⁴¹ Po objavi rata bugarske su snage prešle osmansku granicu, isprva ne nailazeći na osobiti otpor. Na bugarsko napredovanje oko Drinopolja i rijeke Tundže, osmanske su snage uzvratile slabim protunapadom 21. listopada. Ključna bitka za Lozengrad odvijala se od 22. do 24. listopada.

¹³⁴ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 65.-66.

¹³⁵ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 69.

¹³⁶ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 118.-119.

¹³⁷ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 122.-123.

¹³⁸ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 133.

¹³⁹ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 71.

¹⁴⁰ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 66.

¹⁴¹ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 71.

Osmanske snage predvođene Mahmut Muhtar-pašom doživjele su težak poraz.¹⁴² Razlozi osmanskog poraza bili su loša procjena bugarskih snaga, nepotpunost vojske zbog loše izvedene mobilizacije, neuspjela modernizacija vojske te nedostatak topništva.¹⁴³ Osim toga, fortifikacije nisu bile dobro održavane.¹⁴⁴ U ovoj bitci bugarska strana, sačinjena od Prve i Treće armije, brojala je 887 poginulih, 4034 ranjena te 824 nestala. Osmanska strana imala je oko 1500 ubijenih i ranjenih, a između dvije i tri tisuće odvedene su u zarobljeništvo.¹⁴⁵ Sljedeća važna bitka bila je ona na liniji Lüle Burgas- Bunar Hisar koja se odvijala se od 29. listopada do 2. studenoga 1912. godine. Bugarsku vojsku predvodio je general Dimitrev, a njegovu pobjedu omogućile su proboji Četvrte i Pete divizije. Četvrta divizija u bitki je koristila bajunete, zbog čega se ova bitka navodi i kao najkrvavija bitka Prvoga balkanskoga rata.¹⁴⁶ Bugari su naime stvorili „kult bajunete“, a u takvim napadima krasila ih je velika borbenost. Ipak, neki analitičari poput američkog vojnog atašea u Sofiji Shermana Milesa smatrali su da ovaj slavni način borbe ima i svoju negativnu stranu. Bugari bi namamili neprijatelja sporadičnom vatrom i sačekali da se približi na dvjestotinjak metara, nakon čega bi jurišali bajunetama. Na taj način su bili izloženi neprijateljskoj vatri, a nakon što bi se u bugarskim redovima čuo poklič „Na nož!“, časnici su teško mogli obuzdati vojnike. Zaključuje kako je ova taktika mogla uspaničiti neprijatelja, ali i dovesti do većih gubitaka bugarske strane.¹⁴⁷ Važnu ulogu odigralo je bugarsko topništvo koje je efikasno djelovalo na nedovoljno dobro ukopane osmanske vojnike.¹⁴⁸

Osmanske snage raspolagale su s ukupno 130 tisuća ljudi, a bugarske s oko 110 tisuća pripadnika.¹⁴⁹ Brojke stradalih variraju. Despot iznosi tvrdnju Vlachova o 2356 poginulih i ukupno 10162 stradalih Bugara. Za osmansku stranu ističe znatno veće gubitke.¹⁵⁰ Hall navodi 2543 poginula bugarska vojnika, uglavnom iz Treće armije te ukupno 20162 stradalih na bugarskoj strani. Kada je riječ o osmanskim gubicima, ističe minimalno 22 tisuće stradalih, od čega 2 tisuće ratnih zarobljenika, a navodi i gubitak 45 topničkih sredstava i mnogo druge

¹⁴² Na turskom jeziku ovaj se grad danas naziva *Kırklareli*; HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 24.-27.

¹⁴³ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 73.

¹⁴⁴ MURRAY. *The Rocky Road to the Great War: The Evolution of Trench Warfare to 1914*, 176.

¹⁴⁵ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 27.

¹⁴⁶ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 76.

¹⁴⁷ HALL, „The Next War: The Influence of the Russo-Japanese War on Southeastern Europe and the Balkan Wars of 1912–1913“, 570.

¹⁴⁸ MURRAY. *The Rocky Road to the Great War: The Evolution of Trench Warfare to 1914*, 185.

¹⁴⁹ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 29.

¹⁵⁰ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 76.

opreme.¹⁵¹ Bugarska Rilska divizija zauzela je prostor Kresne, a nakon bitke 4. i 5. studenog osvojili su grad Ser.¹⁵² Kako su se bližili prostoru Çatalce, Osmanlije su neuspješno tražile primirje kako bi spriječile bugarski upad u Istanbul.¹⁵³ Na bugarskoj strani borilo se i oko 19 tisuća pripadnika makedonsko-odrinskog dobrovoljačkog korpusa koji su činili uglavnom makedonski gerilci organizirani na početku listopada 1912. godine. Obavljali su zadaće u neprijateljskoj pozadini, poput izviđanja, uništavanja mostova, skladišta, željeznica i brzozajvnih linija.¹⁵⁴ Zanimljivo je kako su Osmanlije isjekle šume u okolici gradova, čime su vjerojatno nastojali onemogućiti napade iz zasjede lokalnog stanovništva.¹⁵⁵

Iduća važna bitka dogodila se kod Çatalce koju su Bugari napali 16. studenoga 1912. godine. Idućeg dana osmanske snage uspostavile su liniju obrane.¹⁵⁶ Problem im je predstavljala epidemija kolere¹⁵⁷ No, Osmanlije su ovdje imale prednost zbog utvrđenosti i brojnosti. Procjene broja bugarskih vojnika variraju od 120 do 170 tisuća, a osmanskih snaga bilo je oko 190 tisuća. Osim toga, osmanskoj strani išlo je na ruku što je i bugarska strana bila zahvaćenija kolerom. Neuspješni bugarski napadi trajali su tri dana.¹⁵⁸ Prema izvješću stranog promatrača, osmanska je vojska u ovoj bitci vješto prikrivala topničke položaje.¹⁵⁹ Bugarske su snage 28. studenoga zauzele grad Kirdžali nakon nekoliko dana odlučne bitke. Zaplijenili su 8700 pušaka, 2 teška topa, 8 planinskih topova te 772 životinje. Bugarima se predalo 8870 osmanskih vojnika, 252 časnika, a 1500 vojnika uspjelo se probiti do teritorija pod osmanskom kontrolom.¹⁶⁰

Već 10. listopada, nakon neuspjelih napada, crnogorska je vojska opkoljavala Skadar. Problem crnogorske vojske bio je nedostatak strateških planova.¹⁶¹ Naime Crna Gora je ratne planove donijela tek nakon mobilizacije.¹⁶² Topnički udari nisu bili dovoljno snažni, a ključan problem bilo je što Zetska i Primorska divizija nisu napadale Skadar istovremeno. Zbog toga

¹⁵¹ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 31.

¹⁵² DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 85.

¹⁵³ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 67.

¹⁵⁴ BIONDICH. „The Balkan Wars: violence and nation-building in the Balkans, 1912–13“, 396.

¹⁵⁵ MURRAY. *The Rocky Road to the Great War: The Evolution of Trench Warfare to 1914*, 175.

¹⁵⁶ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 77.

¹⁵⁷ ÖZDEMİR. *The Ottoman Army 1914 - 1918: Disease and Death on the Battlefield*, 22.

¹⁵⁸ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 77.-78.

¹⁵⁹ MURRAY. *The Rocky Road to the Great War: The Evolution of Trench Warfare to 1914*, 188.

¹⁶⁰ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 79.-80.

¹⁶¹ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 71.

¹⁶² DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 86.

opsada nije bila potpuna i u Skadar su osmanskim snagama pristizala pojačanja.¹⁶³ Prema Despotu crnogorska strana brojala oko 36 tisuća, a osmanska 28 tisuća pripadnika.¹⁶⁴ Hall navodi slične brojeve: ukupno 33 tisuće vojnika na crnogorskoj strani protiv 24 tisuće osmanskih vojnika potpomognuti s još 5 tisuća albanskih neregularnih snaga.¹⁶⁵ Crnogorci su utvrdu Vranj zauzeli 14. listopada. Tijekom istog mjeseca bez većeg otpora zauzeli su i mjesta Mojkovac, Bijelo Polje, Berane, Plav i Gusinje na sjeveru.¹⁶⁶ Grad Peć zauzeli su je 31. listopada.¹⁶⁷ Đakovica je u osvojena u zajedničkoj akciji Crnogoraca i Javorske brigade srbijanske vojske 5. studenoga 1912. godine. S druge strane, Skadar je unatoč više napada sredinom studenoga odolijevao padu. Velik problem crnogorskoj vojsci prilikom opkoljavanja Skadra predstavljao je i nedostatak sanitetske službe.¹⁶⁸

Grčke snage granicu su prešle 18. listopada 1912., a sljedećeg dana zauzele su Elason. Dana 2. i 23. listopada odvijala se bitka kod Sarandaporona, a zahvaljujući grčkoj pobjedi zauzet je i grad Servia. Kozane su Grci zauzeli 24. listopada. Grčko zapovjedništvo odlučilo je da samo manje snage krenu prema Lerinu i Bitolju, dok je glavnina usmjerena prema Solunu kako bi prije Bugara zauzeli ovaj grad. Veriu su zauzeli 29. listopada, a 1. i 2. listopada odvijale su se borbe oko Enidževardarskog jezera.¹⁶⁹ Grčke snage doživjele su poraz kod Banice 2. studenoga.¹⁷⁰ Prema Hallu u Tesaliji su Osmanlije raspolagale s oko 40 tisuća vojnika, a u Epiru dvije divizije od oko 18 tisuća pripadnika.¹⁷¹ Despot navodi nešto manje od 30 tisuća Osmanlija u Tesaliji koji su se borili protiv 100 tisuća Grka, a u Epiru navodi više od 22 tisuće Osmanlija protiv 13 tisuća Grka. Kako su osmanske snage na prostoru Soluna bile odsječene od Male Azije i pomoć im nije pristizala, doživjeli su poraz. Solun je predan Grcima nakon pregovora 8. studenoga. U Solunu je bilo tisuću osmanskih časnika i 25 tisuća vojnika, a zaplijenjeno im je 70 tisuća pušaka, 30

¹⁶³ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 57.

¹⁶⁴ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 86.

¹⁶⁵ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 57.

¹⁶⁶ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 86.-87.

¹⁶⁷ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 84.

¹⁶⁸ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 87.-88.

¹⁶⁹ Grci grad Lerin nazivaju *Florina*; Enidževardarsko jezero još naziva i Pazarsko, a na grčkom *Giannitsa*

¹⁷⁰ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 89.-90.

¹⁷¹ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 59

strojnica, 70 topničkih sredstava te 1200 konja.¹⁷² Iako su Bugari tijesno izgubili utrku za Solun, na tom su prostoru bile prisutne i bugarske snage te je uspostavljen zajednički nadzor.¹⁷³

Srpska i osmanska vojska ratovale su na zapadnom bojištu, gdje su u Osmanlije okupile 175 tisuća ljudi. Vardarskom armijom zapovijedao je Zeki-paša.¹⁷⁴ Osim toga, Albancima pod vodstvom Ise Boletinija podijeljeno je 63 tisuće pušaka. Najveća koncentracija osmanske vojske bila je uz rijeku Vardar i Strumu. Vardarska armija brojala je prema Hallu oko 65 tisuća pripadnika.¹⁷⁵ Despot iznosi broj od 58 tisuća. Srbija je angažirala gotovo cijelu svoju vojsku, a u pomoć im je pristigla i bugarska Rilska divizija. Glavnina srpske vojske od nešto više od 281 tisuće vojnika i 400 komada topničkih sredstava trebala je krenuti prema Kosovu, Moravi, Krivoj Reci i Bregalnici. Očekivali su da će se ključna bitka dogoditi na Ovčjem polju, no ona se dogodila kod Kumanova.¹⁷⁶ Na Kosovu se borila Treća armija pod zapovjedništvom generala Božidara Jankovića. Na početku je raspolagala s oko 76 tisuća ljudi. Zauzeli su Podujevo 19. listopada 1912. godine. Prištinu su osvojili 23. listopada, Mitrovicu 31. listopada.¹⁷⁷

Kada je riječ o Makedoniji, prvotni osmanski plan predviđao je obrambeno djelovanje na liniji Skoplje-Štip i čekanje pristizanja pomoći iz Male Azije. Međutim, kako je postalo jasno da pomoć neće stići, Zeki-paša nije poslušao zapovjed Ali rize, koji je vodio cijelu Zapadnu armiju te je na svoju ruku izvršio napad na srpske snage. Kod Nagoričana je 23. listopada s 45 tisuća vojnika iznenadio napadom Srbe koji su brojili 30 tisuća vojnika. Uslijedila je ključna bitka varadarskog bojišta- bitka kod Kumanova 1912. godine. Dana 24. listopada pristizala su srpska pojačanja, a osmanlije su bile uvelike nadjačane kada je u pitanju topništvo.¹⁷⁸ Srpske su snage na dva mjesta uspjele probiti osmansku liniju boreći se bajunetama. Uslijedio je veliki bijeg osmanskih vojnika koji su za sobom ostavili većinu topničkih sredstava.¹⁷⁹ Hall navodi kako je srpska Prva armija brojala 687 poginulih, 3208 ranjenih te 597 nestala, dok su Osmanlije imale 12 tisuća poginulih i ranjenih te oko 300 pripadnika koji su pali u srpsko zarobljeništvo.¹⁸⁰

¹⁷² DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 90.

¹⁷³ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 62.

¹⁷⁴ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 80.

¹⁷⁵ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 46.-47.

¹⁷⁶ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 80.

¹⁷⁷ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 84.

¹⁷⁸ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 48.

¹⁷⁹ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 81.-82.

¹⁸⁰ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 48.

Erickson ističe brojku od ukupno 7 tisuća poginulih na obje strane.¹⁸¹ Despot navodi procjenu Skoke o 6 tisuća gubitaka na osmanskoj strani, od čega 1200 poginulih te 2 tisuće zarobljenih. Spominje i podatak kojega iznosi Vlachkov govori o 47666 ranjenih i poginulih na srpskoj strani, dok na osmanskoj strani iznosi brojku od 2.5 tisuće zarobljenih. Despot zaključuje kako je na osmanskoj strani nemoguće odrediti gubitke jer su brojni osmanski vojnici pobjegli svojim kućama u panici.¹⁸²

Srpske snage zauzele su bez borbi Skoplje 26. listopada 1912., nakon čega se odvojila bugarska Rilska divizija koja je otišla prema Solunu. Dan kasnije zauzet je i Štip. Bitka za Prilep odvijala se od 3. do 5. studenog.¹⁸³ Hall navodi kako su Srbi ovdje pretrpjeli znatne gubitke. Navodi da su Osmanlije imale 300 mrtvih, 900 ranjenih te 152 zarobljenih, dok za srpsku stranu ističe oko 2 tisuće ranjenih i ubijenih.¹⁸⁴ Zbog lošeg izviđanja srpska vojska znatne je gubitke doživjela i kod sela Alinci, gdje je ostala bez oko 1500 ljudi. Završna bitka srpske invazije na Makedoniju bila je bitka za Bitolj, a trajala je od 16. do 19. studenog. Osmanska strana brojala je 38,350 vojnika, a raspolagali su sa 100 topova.¹⁸⁵ S druge strane, srpska Prva armija imala je 108,544 vojnika. S obzirom na nesrazmjer u ljudstvu, osmanske snage doživjele su još jedan težak poraz. Na osmanskoj strani bilo je tisuću mrtvih i 2 tisuće ranjenih, a na srpskoj 539 mrtvih, 2121 ranjenih i 329 nestalih.¹⁸⁶ Srpske snage nastavile su napredovati u Albaniji linijom Ljum-Drač, prilikom čega nisu nailazili na otpor Albanaca. No, Srbima je problem predstavljao nedostatak hrane. U Lješ su stigli 18. studenoga, kada i crnogorski odred. Lješ je zauzet nakon pet sati borbe, nakon čega su Srbi zarobili tisuću vojnika i 49 časnika te zaplijenili 2500 pušaka i 2 topa. Potom su zauzeli Shëngjin, Kruju, Tiranu i Drač.¹⁸⁷ Otpor Albanaca bio je slab. Kosovska autorica Ismije Beshiri napominje da to bio slučaj zbog sabotiranja osmanskih generala na granici s Crnom Gorom i Srbijom, zbog čega Albanci ostavljeni sami te činjenicu da su Albanci bili iscrpljeni neprestanim ustancima protiv Osmanlija u razdoblju od tri godine prije izbijanja Prvog balkanskog rata, a nakon ustanaka Osmanlije su uglavnom razoružale Albance.¹⁸⁸ Povrh

¹⁸¹ ERICKSON. *Defeat in Detail : The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*, 181.

¹⁸² DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 82.-83.

¹⁸³ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 84

¹⁸⁴ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 50.

¹⁸⁵ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 83.

¹⁸⁶ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 52.

¹⁸⁷ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 84

¹⁸⁸ BESHIRI „Neovisnost Albanije 1912. na temelju njemačke diplomatske dokumentacije“, 256., kao i bilješka 73. na istoj stranici

toga Osmanlije su koristile mobilizirane Albance kao živi štit tijekom povlačenja, što je poticalo dezertiranje Albanaca.¹⁸⁹

15. Primirje i pregovori u Londonu

Službeni pregovori zaraćenih strana započeli su 25. studenog 1912., no primirje nije potpisano do 3. prosinca.¹⁹⁰ Unatoč srpskim osvajanjima, na skupu u Vlora je 28. studenog Ismail Qemali proglasio neovisnu Albaniju. Na čelu države nalazila se provizorna vlada s Qemalijem na čelu.¹⁹¹ Grčka je na to uzvratila bombardiranjem grada s mora 3. prosinca.¹⁹² Istoga dana na potpisano je primirje između svih zaraćenih strana, osim Grčke.¹⁹³ Primirje je potpisano na liniji Çatalca.¹⁹⁴ Iako su se Bugari nadali predaji Drinopolja, to se nije dogodilo. Obije strane bile su iscrpljene pa je grad ostao pod opsadom.¹⁹⁵ Drinopolje je imalo simboličku važnost jer je riječ o prvoj osmanskoj prijestolnici na europskom tlu. Zbog dugog odolijevanja bugarskim napadima, bio je važan simbol u osmanskoj propagandi.¹⁹⁶

Dana 3. prosinca 1912. započet je proces pregovaranja na dvije razine. Prva, koja je potrajala, odnosila se na velike sile. Druga, koja se raspala 6. siječnja 1913. bila je ona između zaraćenih strana.¹⁹⁷ Dvije konferencije započele su 16. i 17. prosinca u Londonu.¹⁹⁸ Na konferenciji velikih sila Austro-Ugarska izborila je stvaranje Albanije. Razlog Austro-Ugarskog lobiranja za stvaranje Albanije bio je strah od ruske pomorske baze na Jadranu. Srpska strana time nije bila zadovoljna, a njihov predstavnik Nikola Pašić inzistirao je na tome da Srbija dobije luku na Jadranu.¹⁹⁹ Zbog toga je odlučeno da će Drač postati neutralna luka do koje će voditi željeznica pod međunarodnim nadzorom.²⁰⁰ Crnogorska strana tražila je Skadar, a grčka egejsko otočje. Međutim, Austro-Ugarska je smatrala da je Albanija nezamisliva bez Skadra u svojem

¹⁸⁹ SKENDI. *The Albanian National Awakening*, 453.

¹⁹⁰ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 67.

¹⁹¹ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 72.

¹⁹² DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 91.

¹⁹³ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 79.

¹⁹⁴ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 95.

¹⁹⁵ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 70.

¹⁹⁶ GINIO, „Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912-1913): Awakening from the Ottoman Dream“, 162.-163.

¹⁹⁷ BIONDICH. „The Balkan Wars: violence and nation-building in the Balkans, 1912–13“, 393.

¹⁹⁸ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 67.

¹⁹⁹ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 73.-74.

²⁰⁰ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 96.

sastavu.²⁰¹ U pregovorima je, unatoč bugarskom prosvjedu, dozvoljeno sudjelovanje Rumunjske čiji je predstavnik Nicolae Mișu od čelnika bugarske delegacije Stojana Daneva zahtijevao promjenu granica i prava za vlašku manjinu u Makedoniji.²⁰²

Danev je iznio bugarske zahtjeve 24. prosinca 1912. godine. U njima se tražilo da Osmanlije napuste teritorij zapadno od linije Rodosto-Medija kao i egejske otoke te Kretu.²⁰³ Osim navedenoga, Bugari su tražili predaju Drinopolja.²⁰⁴ Osmanlije su 1. siječnja 1913. prihvatile gubitak izravne vlasti na teritorijima zapadno od Drinopoljskog vilajeta (Trakije). No, osim Trakiju, nisu se htjele odreći niti egejskih otoka.²⁰⁵ Što se tiče teritorija zapadno od Trakije, osmanski su pregovarači za Makedoniju predlagali autonoman status na čelu s protestantskim princom, a pristali su i na stvaranje autonomne Albanije kojim bi upravljao osmanski princ. Kada je riječ o Kreti, predlagali su međunarodni dogovor. Takav prijedlog balkanske saveznice nisu prihvatile zbog čega su 4. siječnja objavile deklaraciju u kojoj su tražili da se Osmansko Carstvo odrekne Krete, egejskih otoka i Drinopolja. Osim toga, saveznici su prijetili da će prekinuti pregovore ako Osmanlije do 6. siječnja 1913. ne prihvate ove zahtjeve. Ipak, velike sile uspjele su odgoditi prekid pregovora prisilivši Istanbul da 22. siječnja prihvati predaju Drinopolja i sudbinu egejskih otoka prepusti velikim silama. No, već idućeg dana mladoturci su izvršili puč.²⁰⁶

Odnosi među saveznicima bili su vrlo napeti. Kako su Bugari stigli do Soluna dan nakon Grka, došlo je do stvaranja tenzija.²⁰⁷ Despot navodi kako se grčki premijer Venizelos bio spreman odreći svih prostora u Makedoniji izuzev Soluna, Halkidike, Vodena, Kostura i Korče u Albaniji.²⁰⁸ Zahtijevao je egejske otoke.²⁰⁹ Hall navodi i grčke pretenzije na Seres i Kavalu. Bugarska strana nije se slagala s takvim zahtjevima Grčke. Bugarski ministar Gešov isticao je

²⁰¹ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 74.

²⁰² DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 96.-97.

²⁰³ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 97.

²⁰⁴ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 68.

²⁰⁵ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 71.

²⁰⁶ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 97.-98.

²⁰⁷ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 75.

²⁰⁸ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 97.

²⁰⁹ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 68.

veću snagu bugarske vojske i dotadašnju žrtvu u borbama protiv Osmanlija.²¹⁰ Bugari su, naime, imali najveće zasluge u istiskivanju Osmanlija iz Europe.²¹¹

Napetosti su postojale i između Bugarske i Srbije. Naime, srbijanske vlasti u Makedoniji su zatvarale bugarske škole te napadale bugarske svećenike.²¹² Problematičan je bio i odnos Bugarske i Rumunjske. Rumunjski predstavnik Mișu predstavio je 12. siječnja 1913. ruskom poslaniku u Londonu svoje zahtjeve. Kao minimum teritorijalnih ustupaka tražio je južnu Dobrudžu do linije Silistra-Kavarna, a kao maksimum do linije Tutarkan-Balčik. Zbog bugarskog odbijanja prihvaćenja takvih zahtjeva, Rumunjska je zaprijetila pokretanjem vojske. Ipak nakon pritiska velikih sila rumunjski premijer Maiorescu ispričao se zbog ovakvog načina komuniciranja. Rasprave su nastavljene i krajem siječnja 1913. godine. Rusija je konvecijom iz 1902. jamčila Bugarima da će ih braniti u slučaju rumunjskog napada, no ruski predstavnik Sazonov izjavio je da je napadom Bugarske na Osmansko Carstvo ona prestala vrijediti. Napetosti su dovele i do antibugarskih mitinga u rumunjskim gradovima. Zanimljivo je kako je bugarski premijer Gešov bio sklon popustiti Grcima u Solunu te predati Rumunjima Silistru kako bi očuvao mir. No, njegovo mišljenje nije dijelila većina bugarskih političkih prvaka.²¹³

16. Ponovni ratni sukobi

Ratna zbivanja nastavljena su odmah nakon mladoturskog puča 23. siječnja 1913. godine.²¹⁴ Odmah po državnom udaru u siječnju 1913., stvoren je Odbor nacionalne obrane. Radilo se zapravo o centraliziranom tijelu zaduženom za širenje ratne propagande koja je uglavnom veličala dinastiju, no ne samog sultana. Iako je rat protiv Osmanskog Carstva nazivan križarskim ratom, povjesničar Eyal Ginio navodi kako je uporaba islamskih simbola bila ipak ograničena.²¹⁵ Prema njemu, Turci su imali dvostruku kampanju. Jedna je bila namijenjena zapadnoj publici i isticala je borbu za domovinu i budućnost carstva. Druga je bila namijenjena muslimanima i prikazivala je ovaj sukob kao vjerski rat protiv islama.²¹⁶ Diljem islamskog

²¹⁰ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 75.

²¹¹ BIONDICH. „The Balkan Wars: violence and nation-building in the Balkans, 1912–13“, 393.

²¹² HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 76.

²¹³ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 98.-99.

²¹⁴ MURRAY. *The Rocky Road to the Great War: The Evolution of Trench Warfare to 1914*, 179.

²¹⁵ GINIO, „Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912-1913): Awakening from the Ottoman Dream“, 160.

²¹⁶ GINIO, „Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912-1913): Awakening from the Ottoman Dream“, 167.

svijeta, a osobito u Egiptu i Indiji, prikupljena je pomoć Osmanskom Carstvu preko organizacije Crvenog polumjeseca. Za mobilizaciju tog dijela svijeta korištena je islamska legitimacija.²¹⁷ S druge strane, na pregovorima u Londonu osmanski su predstavnici isticali kako su u napadima bugarske vojske stradavali i muslimani, Grci, Armenci i Židovi.²¹⁸

Nakon preuzimanja vlasti, Mladoturci su pokušali povratiti izgubljena područja. Do novih sukoba došlo je na području Bolayira kada je napadnuta bugarska Četvrta armija pod vodstvom generala Stilijana Kovačeva.²¹⁹ Ključna bitka dogodila se kada su osmanske snage 8. veljače 1913. napale 7. Rilsku diviziju. Uz pomoć jačeg topništva, Bugari su obranili položaje te pokrenuli protunapad koji je primorao osmanske trupe na povlačenje.²²⁰ O razmjerima osmanskog neuspjeha govori da je do večeri 8. veljače osmanska strana imala je 6 tisuća mrtvih te 18 tisuća ranjenih, dok su Bugari imali svega 114 poginulih i 416 ranjenih pripadnika.²²¹ Istovremeno, grčke snage vršile su pritisak na opsjednutu Janjinu, šaljući dodatna pojačanja iz Soluna.²²² Ovaj je grad izdržao snažan grčki napad 20. siječnja. Dana 5. ožujka grčke snage ponovno su pokrenule napad. Idućeg dana Esad-paša bezuvjetno je predao grad Grcima koji su zarobili 33 tisuće ljudi te zaplijenili 108 različitih topničkih oruđa.²²³

Nekoliko dana kasnije, tijekom 12. veljače 1913. crnogorski kralj Nikola zatražio je od Srbije pomoć za opsadu Skadra. Postoje veliki nesrazmjeri u procjenama broja vojnika i količine oružja. Tako Hall navodi kako je Crnogorcima pristigla pomoć od 30 tisuća vojnika pod generalom Petrom Bojovićem, zajedno sa 72 topnička sredstva.²²⁴ S druge strane, Despot navodi brojku od 17 tisuća vojnika te 40 topova i 4 zrakoplova. Zrakoplovi nisu bili od osobite koristi stoga ne čudi da je izveden samo jedan let.²²⁵ Ipak, ovaj podatak je zanimljiv jer je Prvi Balkanski rat prvi vojni sukob u kojemu su korišteni zrakoplovi.²²⁶

²¹⁷ GINIO, „Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912-1913): Awakening from the Ottoman Dream“, 165.-166.

²¹⁸ GINIO, „Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912-1913): Awakening from the Ottoman Dream“, 163.

²¹⁹ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 81.

²²⁰ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 100.

²²¹ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 81.

²²² MURRAY. *The Rocky Road to the Great War: The Evolution of Trench Warfare to 1914*, 181.

²²³ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 84.

²²⁴ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 92.

²²⁵ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 102.

²²⁶ BIONDICH. „The Balkan Wars: violence and nation-building in the Balkans, 1912–13“, 392.

Kralj Nikola ponudio je 25. ožujka zapovjedniku obrane Skadra Esad-paši da povuče civilno stanovništvo, no zbog nedostatka ovlasti Esad-paša odbio je prijedlog.²²⁷ Velike sile vršile su diplomatski pritisak na Srbiju i Grčku da ne pomažu Crnogorcima u zauzimanju Skadra.²²⁸ Zbog toga pritiska, Srbija je naposljetku i povukla snage upućene za pomoć Crnogorcima.²²⁹ No, unatoč pomorskoj blokadi velikih sila, Crnogorci nisu odustajali od Skadra. Nakon tri dana preovora, Esad-paša odlučio je predati grad 22. travnja.²³⁰ To ne čudi jer su Osmanske snage u Skadru bile su vrlo iscrpljene, a grad se suočavao i s nedostatkom hrane.²³¹ Evakuacija je dogovorena za sljedeći dan.²³² Tako su konačno 24. travnja 1913. crnogorske snage ušle u Skadar.²³³ Oružje i vojne životinje predane su Crnogorcima.²³⁴ Nakon predaje grada Esad-paša se s ostatkom snaga povukao prema Lješju i Tirani.²³⁵ Tamo je imao ambicije da preuzme vlast, u čemu je imao financijsku potporu Crne Gore.²³⁶

Primirje i pregovore u Londonu osmanske snage u Drinopolju iskoristile su za popravak utvrđenja.²³⁷ Taj je grad bio pod opsadom još od 21. studenoga 1912. godine. Stanje u gradu bilo je vrlo teško zbog nedostatka hrane i bugarskog granatiranja. Naročito je teško bilo tamošnjim kršćanima koji su trpili nasilje osmanskih vlasti.²³⁸ Bugarska vojska koristila je zrakoplove i balone za izviđanje, izbacivanje letaka i bombardiranje. Međutim, nedostajalo im je teškog topništva, stoga su zatražili pomoć Srbije.²³⁹ Dana 13. veljače Srbija je poslala pomoć u vidu haubica od 120 i 150 mm.²⁴⁰ Osim toga, Srbi su u pomoć poslali i pomoć u vidu ljudstva.²⁴¹ Dok bugarski povjesničari ističu kako je uloga srpskih vojnika bila zanemariva, srpski povjesničari navode da su oni odigrali ključnu ulogu.²⁴²

²²⁷ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 102.-103.

²²⁸ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 93.

²²⁹ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 103.

²³⁰ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 94.

²³¹ MURRAY. *The Rocky Road to the Great War: The Evolution of Trench Warfare to 1914*, 182.

²³² DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 103.

²³³ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 94.

²³⁴ ERICKSON. *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*, 312.

²³⁵ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 103.

²³⁶ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 94.

²³⁷ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 86.

²³⁸ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 101.-102.

²³⁹ MURRAY. *The Rocky Road to the Great War: The Evolution of Trench Warfare to 1914*, 172.

²⁴⁰ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 87.

²⁴¹ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 105.

²⁴² DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 101.

Konaču invaziju na Drinopolje Bugari su započeli 25. ožujka 1913. godine.²⁴³ Uspjeli su zauzeti grad idućeg dana.²⁴⁴ U posljednjem napadu na Drinopolje Bugari su imali oko 9,5 tisuća žrtava, od čega oko 1,6 tisuća poginulih. Ukupan broj angažiranih bugarskih snaga iznosio je oko 149 tisuća, a ukupan broj stradalih bio je oko 18 tisuća. S druge strane, osmanska strana imala je preko 15 tisuća žrtava tijekom opsade, a njih 60 tisuća palo je u zarobljeništvo.²⁴⁵ Prema nekim turskim podacima, Bugari su po zauzimanju Dirnopolja zarobili preko 42,5 tisuća vojnika, od čega 14 tisuća osmanskih Grka, Bugara ili Židova te 28 tisuća muslimana. Potonje su Bugarske snage navodno ubrzo oslobodile.²⁴⁶ Mirovni sporazum Bugara i Osmanlija potpisan je 15. travnja u Çatalci, čime su Osmanlije priznale gubitak Drinopolja i okolice.²⁴⁷

17. Međusavezničke napetosti i nastavak pregovora u Londonu

Kako Srbiji nije pošlo za rukom proširiti se na Jadran, u Srbiji se javljalo mišljenje se mišljenje kako se kao kompenzacija trebaju uzeti područja u Makedoniji.²⁴⁸ Srbijanski premijer Pašić zatražio je reviziju savezničkog dogovora s Bugarskom 22. veljače 1913. godine.²⁴⁹ U pismu upućenom Gešovu naveo je četiri argumenta zbog kojega je tražio reviziju. Pašić je tako naveo da Bugarska nije u Makedoniju poslala onoliko vojnika koliko je obećala. Drugo, isticao je sudjelovanje srpske vojske u borbama kod Drinopolja. Treći razlog koji je Pašić isticao odnosio se na neplanirane teritorijalne dobitke Bugarske na području Trakije. Četvrti razlog bio je već spomenuti srbijanski gubitak jadranske obale. Gešov je opovrgavao Pašićeve zahtjeve. Prvo, naveo je kako je Bugarska izmjenom vojne konvencije imala pravo poslati manje vojnika u Makedoniju. Što se tiče srpskog sudjelovanja u Drinopolju, naveo je kako to nisu bili dužni po vojnoj konvenciji, a za to je ponudio Srbima novčanu odštetu, što je Pašić odbio. Odgovarajući na prozivke o teritorijalni dobitcima u Trakiji, Gešov je naveo kako nije bio predviđen bugarski gubitak Silistre u korist Rumunjske. Odgovarajući na posljednju točku iz Pašićeva pisma, Gešov je naveo kako prema prethodnom dogovoru Bugarska nije bila dužna pomoći Srbiji u njenim

²⁴³ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 88.

²⁴⁴ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 102.

²⁴⁵ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 90.

²⁴⁶ GINIO, „Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912-1913): Awakening from the Ottoman Dream“, 157.

²⁴⁷ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 71.

²⁴⁸ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 103.

²⁴⁹ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 86.-87.

širenjima u Albaniji. U Makedoniji su odnosi, kako je ranije u radu navedeno, već bili napeti zbog srbijanske represije nad bugarskim svećenicima i učiteljima, a zabilježen je i navodni događaj kada je u Skoplju srbijanski prestolonasljednik Aleksandar ošamario seljanku jer mu je na pitanje što je ona odgovorila da je Bugarka. Osim toga, bugarski izvori izvještavali su da Srbi u Makedoniji nameću poreze koji su bili gori od onih osmanskih. Postojao je i spor oko vojnog razgraničenja u Makedoniji.²⁵⁰

Između grčkih i bugarskih snaga u Makedoniji izbijali su incidenti. Već u veljači 1913. dolazilo je do okršaja s manjim brojem poginulih kod Subotskog i Nigrite. Srpska vojska kontrolirala je prostor sjeverno od Gevgelije, bugarska istočno od nje, a grčka južno. U samom gradu sve tri vojske postavile su svoje načelnike. Zabilježeni su zločini Grka nad Bugarima i obrnuto. U travnju je s radom počela komisija za kažnjavanje krivaca, no Grci su i dalje gomilali vojsku na granici što je bio praktičan pokazatelj narušenosti situacije.²⁵¹

U Sofiji su nakon pregovora u Lononu vođeni pregovori između rumunjskog predstavnika Ghice i bugarskih državnika Daneva i Sarafova. U veljači 1913. ruski se predstavnik Sazonov zbog straha od velikog sukoba na koji Rusija nije bila spremna počeo zalagati za to da Bugari prepuste Silistru Rumunjima. Dana 24. veljače 1913. Bugarska je prihvatila posredovanje velikih sila po pitanju granice s Rumunjskom. Srpski veleposlanik u Rumunjskoj Ristić nudio je rumunjskom premijeru Maiorescuu u travnju sklapanje saveza Rumunjske i Srbije usmjerenu protiv Bugarske. No, rumunjski premijer tada je to odbio zbog straha od reakcije Austro-Ugarske i Rusije. U travnju je u Sankt Peterburgu održana konferencija velikih sila. Završila je 9. svibnja odlukom o predaji Silistre Rumunjima i prostora okolice grada u dubini tri kilometra. Gešov je time bio zadovoljan, na isti način želio se u korist Grka odreći samog grada Soluna, a pitanje granice sa Srbijom prepusito bi ruskoj arbitraži. Držao je kako je to maksimum koji se tada mogao postići. No, velik dio Bugara nije dijeio Gešovljevo mišljenje zbog čega je dolazilo do prosvjeda stanovništva s područja Silistre, kao i opozicijskih stranaka. Iako je Maiorescu prihvatio odluku konferencije, u Rumunjskoj je također postojala snažna opozicija koja je držala da ovime Rumunjska nije dobila dovoljno teritorija.²⁵²

²⁵⁰ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 103.-106.

²⁵¹ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 107.-108.

²⁵² DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 110.-112.

U veljači 1913. grčki premijer nije se protivio pripojenju Drame, Kavale i Seresa Bugarskoj, no inzistirao je da Solun bude grčki.²⁵³ Grčka strana predlagala je arbitražu, ali Bugarska ju nije prihvaćala.²⁵⁴ Strah od Bugarske rezultirao je stvaranjem grčko-srpskog saveza. Pregovori između ove dvije države trajali su od ožujka, a savez je formaliziran 5. svibnja.²⁵⁵ Dogovaranje 5. svibnja počelo je u Ateni, a okončalo u Solunu 1. lipnja. Potpisnici dogovora bili su srpski poslanik u Grčkoj Bošković i grčki poslanik u Srbiji Alexandropulos. Dogovorili su da će Grčka Srbiji jamčiti 50 godina slobodne trgovine između Soluna i Skoplja i korištenje solunske luke za uvoz i izvoz.²⁵⁶ Tijekom travnja grčki i srbijanski predstavnici zasebno su pregovarali s Rumunjskom. Osim toga, ostvareni su i kontakti s Osmanskim Carstvom radi sticanja prednosti u odnosu na Bugarsku. Dana 26. svibnja Srbija je ponovno tražila reviziju savezničkog dogovora iz ožujka 1912., no bugarska strana odbila je pristati na reviziju.²⁵⁷

U Londonu su velike sile nastavile pregovarati, a kao ključno pitanje nametnula se Albanija. Albanska neovisnost priznata je 29. srpnja 1913. godine. No, time nije priznata vlada Ismaila Qemalija, već je međunarodna komisija trebala održavati red i pripremiti ustav nove države.²⁵⁸ Albaniju je Qemali proglasio u granicama tzv. etničke Albanije koja se odnosi na prostor Janjinskog i Skadarskog vilajeta, Pečkog, Prizrenskog, Novopazarskog i Prištinskog sandžaka i kazu Tetovo iz Kosovskog vilajeta, zatim Elbasanski, Korčanski i Debarski sandžak iz Bitoljskog vilajeta.²⁵⁹ No, sudbinu albanskih granica na koncu su odlučile velike sile. Austro-Ugarska i Italija nastojale su lobirati da Albanija bude teritorijalno što veća, u strahu od Grčke i Srbije. Srbiju i Crnu Goru podržavala je Rusija, a Grčku Francuska. Pod prijetnjom vojne intervencije Crnogorci su napustili Skadar početkom svibnja 1913. godine. Qemalijeva vlada imala je nadzor u južnoalbanskoj regiji Berata, dok je nakon pada Skadra u središnjem dijelu zemlje vladao Esad-paša, podržan od Srbije i Crne Gore. Malisori su kontrolirali pogranični prostor uz Crnu Goru, a Grci Korču i Gjirokastru. Srpske snage napustile su Albaniju nakon Austro-Ugarskog ultimatumu iz 18. listopada. Granice Albanije konačno je definirala međunarodna komisija u prosincu 1913. godine. Albanija je imala 28 tisuća kvadratnih

²⁵³ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 100.

²⁵⁴ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 113.

²⁵⁵ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 100.

²⁵⁶ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 113.

²⁵⁷ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 100.-101.

²⁵⁸ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 100.-101.

²⁵⁹ GUY, „Linguistic boundaries and geopolitical interests: the Albanian boundary commissions, 1878–1926“, 451.

kilometara i oko 800 tisuća stanovnika. Na čelo zemlje postavljen je Wiliam od Wieda, njemački vojni časnik i nećak britanske kraljice Elizabete. Skadar, Gjirokastra, Himara i Korča ušle su u sastav Albanije.²⁶⁰ Pri određivanju granica velike sile nisu se vodile samo etno-jezičnim kriterijima, već su uvažavale i vojna osvajanja balkanskih država. Tako je primjerice etno-jezični kriterij ispoštovan u Skadru, no s druge strane nije na Kosovu.²⁶¹

18. Izbijanje i tijek Drugog balkanskog rata

Nakon potpisivanja mira 30. svibnja 1913. završio je saveznika protiv Osmanlija. No, ostali su problemi Bugarske sa susjedima. U Bugarskoj je jačala ideja da se treba obračunati sa Srbijom i Grčkom i vojnim putem ostvariti ciljeve. Takvog stava bio je general Savov, koji je računao na vojnu nadmoć Bugarske. Gešov se primjerice nije slagao s time i dao ostavku, a naslijedio ga je Stojan Danev. Ministar financija Teodor Teodorov smatrao je da bi trebalo prihvatiti arbitražu s Grčkom da bi se izbjeglo istovremeno ratovanje s više zemlja. Držao je da bi to bilo teško ratovati čak i da Bugari mogu poraziti Srbe i Grke istovremeno, zbog opasnosti od uključivanja Osmanskog Carstva i Rumunjske u rat.²⁶² Ipak, prevladalo je mišljenje da treba ući u novi rat. Prema dostupnoj literaturi čini se da je stav bugarskog vrha bio da se mogu osloniti na rusku diplomaciju kada je u pitanju osmanska i rumunjska ugroza.²⁶³

Drugi Balkanski započeo je bugarskim napadom na Grčku i Srbiju 30. lipnja 1913. godine. Osim zauzimanja Gevgelije, bugarske snage nisu postigle osobiti uspjeh. Idućeg dana grčke snage započele su napad na Bugare na području Soluna. Prva i Treća srpska armija, potpomognuta jednom crnogorskom divizijom, uspjele su izboriti pobjedu 4. srpnja. Dva dana kasnije zauzeli su Kočane te natjerali Bugare na povlačenje u Carevo Selo. Štip je zauzet 10. srpnja. Istog dana u rat se uključila i Rumunjska. Bugarska uopće nije bila pripremljena za napad Rumunja. Uskoro su teritorije počeli zauzimati i Grci. Zuzeli su 11. srpnja Kukuš, Dorjan, Strmicu, Ser i Kavalu.²⁶⁴ Iako su velike sile savjetovale Osmanlije da ostanu neutralni u ratu, to

²⁶⁰ Malisori su stanovnici regije Malesija (alb. *Malësia*), pripadnici albanskih, uglavnom katoličkih plemena na pograničnom području Crne Gore i Albanije; DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 114.-116.

²⁶¹ GUY, „Linguistic boundaries and geopolitical interests: the Albanian boundary commissions, 1878–1926“, 453-455.

²⁶² DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 118.-119.

²⁶³ ERICKSON. *Defeat in Detail : The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*, 321.

²⁶⁴ Grci grad Kukuš nazivaju *Kiklis*; DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 124.-125.

se nije dogodilo. Istanbul je proglasio rat Bugarskoj 13. srpnja 1913. godine. U napad su krenuli 20. srpnja, a zbog iscrpljenosti Bugara lako su ih porazili i 23. srpnja zauzeli Drinopolje.²⁶⁵

Hall navodi da je u Drugom Balkanskom ratu Bugarska raspolagala s 360 tisuća boraca.²⁶⁶ Despot navodi neke autore koji govore o 360 tisuća, a s vojnom pričuvom do 440 tisuća. No, pojedini autori navode kako Bugari nisu imali znatnijih pričuva te da je broj iznosio oko 350 tisuća.²⁶⁷ Broj grčkih vojnika koji su se borili s bugarskom Drugom armijom sjeverno od Soluna iznosio je prema Hallu oko 121 tisuću.²⁶⁸ Neki autori govore i o 147 tisuća.²⁶⁹ Broj Srba pod zapovjedništvom Radomira Putnika prema Hallu iznosio je 300 tisuća.²⁷⁰ Despot navodi kako ovisno o autoru broj srpskih vojnika prema procjenama varira od 250 do 360 tisuća. Rumunjska je angažirala 330 tisuća vojnika.²⁷¹ Na srpskoj strani borilo se prema Hallu oko 13 tisuća pripadnika crnogorske divizije.²⁷² Despot ističe brojku od 12 tisuća Crnogoraca.²⁷³

Carnegie zaklada za međunarodni mir ustanovila je da je na bugarskoj strani u Prvome balkanskom ratu ubijeno 29 717 vojnika i 313 časnika, dok je ranjeno 52 550 vojnika i 915 časnika. Također navode 3193 nestalih vojnika i 2 časnika. U Drugome balkanskom u kojemu su borbena djelovanja trajala svega oko dva tjedna navode 14 602 poginulih vojnika te 266 časnika, 50 303 ranjenavojnika i 816 časnika te 4560 nestala vojnika i 69 časnika. Zaklada navodi da je na srpskoj strani u prvome ratu poginulo 5 tisuća, a ranjeno 18 tisuća pripadnika, dok je u drugome ratu poginulo njih 7 tisuća, a ranjeno 30 tisuća. Despot navodi istraživanje Stojićevića koji ističe broj od 9 tisuća poginulih Srba, kao i 36 tisuća ranjenih te 5 tisuća umrlih od kolere. Na bugarskoj strani navodi 18 tisuća poginulih, 15 tisuća umrlih te 60 tisuća ranjenih. Kod Grčke tvrdi da je bilo 20 tisuća onesposobljenih, a kod Crnogoraca njih 1400. Despot navodi i istraživanje bugarskog historiografa Vachkova koji je tvrdio da je u prvom ratu stradalo 82 574 osoba, od čega 30 024 poginulih. U drugom ratu navodi 69 673 stradala, od čega 14 868 poginula. Na srpskoj strani u prvom ratu ističe 39 tisuća stradalih, od čega 5 tisuća ubijenih. U

²⁶⁵ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 71.

²⁶⁶ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 108.

²⁶⁷ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 125.-126. bilješka 21

²⁶⁸ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 108.

²⁶⁹ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 126., bilješka 22

²⁷⁰ HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 108.

²⁷¹ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 125.-126.

²⁷² HALL. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, 109.

²⁷³ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 125.

drugome ratu navodi 47 tisuća stradalih, od čega 8 ili 9 tisuća ubijenih. Na grčkoj strani u prvome ratu navodi 11 669 stradalih, od čega 2374 ubijena, a u drugom ratu 29 698 stradalih od čega 5851 poginulih. Na crnogorskoj strani u prvom ratu ističe 7500 stradalih, od čega 2500 poginula. U drugom ratu broj stradalih Crnogoraca iznosi 3 tisuće, od čega tisuću poginulih. Zanimljivo je dakle kako je Drugi balkanski rat, kada je riječ o stradanjima, za Grke i Srbe bio gori od Prvoga unatoč daleko kraćem trajanju. To svjedoči o snazi bugarske vojske u odnosu na Osmanlije s kojima su se Grci i Srbi ranije suočavali. Rumunjska i osmanska strana nisu morale voditi borbe, ali ih je zahvatila kolera, stoga su i oni imali gubitaka. Kod rumunja primjerice procjene umrlih od kolere variraju od oko 1100 do oko 1600.²⁷⁴ Procjene poginulih vojnika na osmanskoj strani u oba rata variraju od 100 do 120 tisuća mrtvih i oko 100 tisuća ranjenih. Većina umrlih stradala je zbog zaraznih bolesti. Prema grčkoj historiografiji Grci su imali oko 2,4 tisuće ubijenih u borbi, oko 9,3 tisuće ranjenih te oko 1,6 tisuća umrlih od bolesti. Neki izvori na bugarskoj strani spominju oko 54 tisuće mrtvih i ranjenih, a na srpskoj i crnogorskoj 40 tisuća mrtvih te oko 58 tisuća ranjenih.²⁷⁵

19. Mirovna konferencija u Bukureštu i posljedice Balkanskih ratova

Inicijativu za održavanje sastanaka u Sankt Peterburgu pokrenuo je 10. srpnja 1913. ruski ministar vanjskih poslova Sazonov. Preliminarna mirovna konferencija konačno je potpisana u Bukureštu 7. kolovoza, a konačna 10. kolovoza.²⁷⁶ Austro-Ugarski ministar vanjskih poslova Berchtold smatrao je da je osmansko zauzimanje Drinopolja kršenje mirovnog sporazuma iz Londona. Isti stav dijelila je i Rusija. S druge strane, britanski ministar vanjskih poslova Grey smatrao je da Osmanlije smiju raskinuti mirovni ugovor zbog ratnog stanja. Odbio je ruski prijedlog pomorske demonstracije i zauzimanja Armenije, čime je omogućio osmansko širenje na istoku Trakije.²⁷⁷

Mirovni pregovori započeli su u rujnu 1913. godine.²⁷⁸ Granica Rumunjske i Bugarske postavljena je na liniji Tutarkan-Balčik. Grčka je dobila prostor od Strume do Makaria, a nakon

²⁷⁴ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 127.-128.

²⁷⁵ BIONDICH. „The Balkan Wars: violence and nation-building in the Balkans, 1912–13“, 392.

²⁷⁶ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 128.

²⁷⁷ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 72.

²⁷⁸ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 74.

mučnih pregovora i Kavalu.²⁷⁹ Dedeagač je vraćen Bugarskoj pod pritiskom Greya koji je smatrao kako Bugarima treba ostati barem jedna luka na Egejskom moru.²⁸⁰

Bugarska je imala gubitke u korist Srbije u Makedoniji, no ipak je zadržala Strumicu i Maleševski Balkan. Kako Osmansko Carstvo nije sudjelovalo na pregovorima u Bukureštu, o granici između Osmanskog Carstva i Bugarske postignut je 29. rujna 1913. godine. Time je granica povučena duž rijeke Marice. Sve zapadno od nje bilo je bugarsko, izuzev Dimotike i okolice Svilengrada, radi zaštite Drinopolja.²⁸¹ O teritorijalnim gubicima Bugarske najbolje govore sljedeći podaci: Sanstefanska Bugarska imala je 172 tisuće kvadratnih kilometara, Bugarska nakon Prvoga balkanskog rata imala je 171 tisuću kilometara kvadratnih, a ona nakon Drugoga balkanskog rata svega 113 tisuće kvadratnih kilometara.²⁸² Bugarska je imala i najveće vojne izdatke. Prema istraživanju Carnegie komisije Bugari su potrošili oko 825 milijuna franaka, s tim da ovo svakako nije sva ratna šteta, jer nije uračunat potpuni gospodarski zastoj u vrijeme rata. Srbi primjerice su prema istom istraživanju potrošili na rat oko 575 milijuna franaka.²⁸³ Teritorij Srbije povećao se za 82%, a broj stanovnika za 55%. Stanovništvo grčke povećalo se za oko 68%, a teritorij za oko 100%. Crna Gora povećala je broj stanovnika za oko 64%, a teritorij za oko 61%.²⁸⁴ S druge strane, Osmansko Carstvo ostalo je bez većine europskog teritorija i stanovništva koje je bilo najvažnija porezna baza.²⁸⁵

Osmanski i egipatski izvori opisuju ishod rata kao katastrofu. Poniženje je tim gore što ih je porazila koalicija malih država, a ne velike svjetske sile. Jedan egipatski autor tako jadikuje što su Bugari, koje naziva dojučerašnjim osmanskim robovima, stigli u okolicu Istanbula. Brojni turski pokušavali su dati odgovor na pitanje zašto je došlo do takvog poraza. Dominiralo je mišljenje kako se sekularni osmanizam pokazao promašajem, a i strani su izvještaji govorili o neuspjehu konsolidiranja različitih vjerskih skupina u jednu naciju. Zapovjednik trećeg korpusa osmanske vojske Mehmud Muhtar-paša za poraz je okrivio nedostatne pripreme, slab moral i neloyalnost kršćana. No, odbacio je ideju da je nedostatak islamskog vjerskog naboja problem.

²⁷⁹ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 130.-131.

²⁸⁰ Grad Dedeagač danas se u Grčkoj naziva Alexandroupoli; GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 74.

²⁸¹ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 130.-132.

²⁸² DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 109.

²⁸³ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 169.

²⁸⁴ BIONDICH. „The Balkan Wars: violence and nation-building in the Balkans, 1912–13“, 394.

²⁸⁵ DESPOT. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, 174.

Ironično je upitao zašto na frontu nije susreo nijednog imama.²⁸⁶ U knjižnici „Zašto smo razbijeni u Balkanskom ratu“ iz 1913. anonimni autor ističe kako su Bugari u roku pedeset godina od „pokretnih leševa“ postali požrtvovni domoljubi zahvaljujući pjesicima, učiteljima u osnovnim školama i seoskim svećenicima. Zaključio je kako je Carstvo trebalo poticati nacionalizam po uzoru na balkanske nacije. Iako nepoznati autor nije naveo koga bi sve trebala obuhvatiti ta osmanska nacija, urednik knjige i autor uvoda i sažetka Ibrahim Hilmi govori o muslimanima Anatolije i Sirije.²⁸⁷ Balkanski su ratovi utjecali na jačanje turskog nacionalizma. Tako je primjerice turski nacionalist Mehmed Ali Tevfik u ratnoj katastrofi i pretrpljenim zločinima priliku za buđenje „vučjeg duha“, odnosno nacionalističkog naboja.²⁸⁸ Nakon Balkanskih ratova Osmansko Carstvo uvelo je drakonskije mjere protiv manjinskih naroda, a mladoturska vlast dobiva još uži, tursko-islamski karakter.²⁸⁹ Sličnu pojavnost kod balkanskih država primjećuje kanadski povjesničar Mark Biondich, navodeći kako elite balkanskih država koje su teritorijalnim proširenjima postale etnički i vjerski heterogenije nisu imale namjeru poštovati manjinska prava.²⁹⁰

Počinjani ratni zločini često su zgražavali javnost. Zaklada Carnegie za međunarodni mir provela je studiju i zaključila kako su za zločine odgovorne sve zaraćene strane – bugarska, grčka, crnogorska, srpska, rumunjska i osmanska.²⁹¹ Zaraćene države prikupljale su podatke o zločinima neprijateljskih vojski. Izveštaji o zločinima, stvarnim ili izmišljenim, bili su sredstvo propagande zaraćenih strana. Tako je primjerice osmanski tisak o zločinima grčke i bugarske strane izvještavao, osim vlastite javnosti, i strana veleposlanstva.²⁹² Prema nekim procjenama 5 do 15 posto kršćanskog stanovništva Bitoljskog, Solunskog i Kosovskog vilajeta izbjeglo je zbog rata.²⁹³ Početkom 1914. u Bugarskoj je boravilo oko 150 tisuća izbjeglica i migranata, vjerojatno uglavnom kršćana. Muslimani su doživjeli još veće zbjegove. Navodno je oko 250 tisuća

²⁸⁶ GINIO, „Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912-1913): Awakening from the Ottoman Dream“, 169.-171.

²⁸⁷ GINIO, „Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912-1913): Awakening from the Ottoman Dream“, 172.-173.

²⁸⁸ ÇETINKAYA, „Atrocity propaganda and the nacionalization of the masses in the Ottoman Empire during the Balkan Wars (1912-13)“, 767.

²⁸⁹ BIONDICH. „The Balkan Wars: violence and nation-building in the Balkans, 1912–13“, 399.

²⁹⁰ BIONDICH. „The Balkan Wars: violence and nation-building in the Balkans, 1912–13“, 397.

²⁹¹ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 343.

²⁹² ÇETINKAYA, „Atrocity propaganda and the nacionalization of the masses in the Ottoman Empire during the Balkan Wars (1912-13)“, 764-765.

²⁹³ PAPAIOANNOU, „Balkan Wars Between the Lines: Violence and Civilians in Macedonia, 1912-1918“, 8.

muslimana pobjeglo u Osmansko Carstvo preko Soluna u razdoblju od studenoga 1912. do ožujka 1914., od čega najviše u drugoj polovini 1913., tijekom i nakon Drugog Balkanskog rata. Prema izvještajima austrijskog socijalista Lea Freundlicha u studenome 1913. u Skadru je bilo između 8 i 10 tisuća albanskih izbjeglica te još njih 14 tisuća u sjevernoalbanskoj regiji Shala i mjestu Iballë, a tamošnje su izbjeglice najvjerojatnije sa Kosova. Postoje i navodi o tisućama izbjeglica koji su iz Makedonije ušli u središnju Albaniju.²⁹⁴ Prema nekim procjenama, u Albaniju je dospjelo između 50 i 100 tisuća izbjeglica.²⁹⁵ O zločinima nad Srba i Crnogoraca nad Albancima izvještavali su Lav Trocki i Edith Durham.²⁹⁶ Među izbjeglim muslimanima u Anatoliji bilo je i nešto Albanaca. No, oni su u Anatoliji bilo loše dočekani. Bili su označeni kao nelojalna skupina, stoga su neki od njih i protjerani iz Carstva. Neke od njih su protjerali sa zapada na istok i unutrašnjost Anatolije, kako nigdje ne bi činili značajniji udio stanovništva.²⁹⁷ Zločini nad muslimanima odvijali su se i Makedoniji i Trakiji.²⁹⁸ U Drugom Balkanskom ratu stradanja su doživjeli bugarski civili. Tome je doprinosila i brutalna huškačka kampanja. Tako je primjerice jedan od grčkih ratnih postera prikazivao grčkog vojnika kako vadi oči Bugarinu.²⁹⁹ Unatoč brojnim zločinima, valja spomenuti kako u Balkanskim ratovima nisu postojale kampanje masovnog istrebljenja kao u Drugom svjetskom ratu.³⁰⁰

Zapadni su mediji različito prenosili vijesti o zločinima, ovisno o političkim stavovima. Dok je primjerice Kölnische Zeitung tvrdio da su Osmanlije krive za samo tisućiti dio zločina, liberalne engleske novine isticale su da je glavninu zločina počinila osmanska strana.³⁰¹ Dok su irskim nacionalistima Bugari bili uzori, unionistički Irish Times smatrao je da poredak iz 1878. nije smio biti mijenjan te da je europski dio Osmanskog Carstva trebao ostati kao tampon zona.³⁰² Socijalistička internacionala organizirala je antiratni prosvjed u 28. listopada 1912. u Bruxellesu.³⁰³ No, valja napomenuti kako socijalistički antiratni pokret nije imao za cilj

²⁹⁴ BOECKH, RUTAR. *The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory*, 70.-71.

²⁹⁵ BOECKH, RUTAR. *The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory*, 71., fusnota 49

²⁹⁶ BIONDICH. „The Balkan Wars: violence and nation-building in the Balkans, 1912–13“, 394.

²⁹⁷ BOECKH, RUTAR. *The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory*, 74.

²⁹⁸ BIONDICH. „The Balkan Wars: violence and nation-building in the Balkans, 1912–13“, 394.

²⁹⁹ BIONDICH. „The Balkan Wars: violence and nation-building in the Balkans, 1912–13“, 396.

³⁰⁰ BIONDICH. „The Balkan Wars: violence and nation-building in the Balkans, 1912–13“, 398.-399.

³⁰¹ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 356.

³⁰² GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 353.-354.

³⁰³ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 360.

zaustaviti, već samo ograničiti sukob. Naime, socijalističko tumačenje ne polazi iz čistog pacifističkog pristupa, već priznaje kako rat ima i progresivnu ulogu u povijesti. Neki autori poput Wilhelma Schroedera idu korak dalje tvrdeći da ni ratni zločini ne mogu poništiti važnost oslobođenja balkanskih naroda od Osmanlija. Kao što primjerice strahote revolucija iz 1789. i 1848. ne mogu poništiti njihov pozitivan značaj. Također je istaknuo kako ovo nisu bili ratovi kabineta, već narodni ratovi te kako treba prihvatiti nacionalnu ideju balkanskih naroda. Socijaldemokrat Herman Wendel istaknuo je da je Prvi Balkanski rat okončao feudalizam i time ojačao ne samo buržoaziju, već i proletersku revoluciju, a Osmanlije je nazvao parazitima. Pozitivnu ulogu oslobođenja od Osmanlija istaknuo je i August Bebel, vodeći njemački socijaldemokrat.³⁰⁴

20. Zaključak

Osmansko carstvo neuspješno je pokušavalo provoditi modernizacijske reforme. Reforme usmjerene na poboljšanje statusa kršćana također nisu urodile plodom. Jačanje nacionalizma na Balkanu dovelo je do borbe balkanskih naroda za autonomiju ili punu neovisnost od Istanbula. Dok su neke sile poput Velike Britanije nastojale očuvati Osmansko Carstvo kao protutežu ruskoj dominaciji, Rusija se zalagala za istiskivanje Osmanlija iz Europe. No, na koncu osmanskoj vlasti u Europi nije presudila Rusija, niti je njezin pad spriječila Velika Britanija. Osmanlije je iz Europe istjerala koalicija balkanskih država u Prvom balkanskom ratu koji je započeo u listopadu 1912. godine. Bojište se ugrubo može podijeliti na istočno, koje obuhvaća Trakiju te zapadno koje obuhvaća Makedoniju, Kosovo, Epir i Albaniju. Najžešće borbe vodile su se u Trakiji gdje su Osmanlijama poraze nanosili Bugari. Osmanska vojska nije bila u stanju nositi se sa savezničkim snagama i do kraja ožujka 1913. izgubili su sva područja u Europi, osim okolice Istanbula do Çatalce.

Kako granice između zemalja saveznica nisu jasno određene u ranijim dogovorima, često su izbijali pogranični incidenti. Najveći problem bio je onaj između Bugarske i Srbije oko makedonskog pitanja. Bugarska je veliku većinu snaga poslala u Tračku, kako se tamo i očekivao najveći otpor, stoga je prostor Makedonije od Šar planine do Bitolja zauzela Srbija. Za to područje ranije je predviđena ruska arbitraža. Međutim, kako Srbija nije uspjela dobiti izlaz na

³⁰⁴ GEPPERT, MULLIGAN, ROSE. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*, 365.

Jadransko more nakon uspostave Albanije, tražili su kompenzaciju u vidu Makedonije. Kako srpsko zauzimanje jadranske obale nije predviđeno nikakvim dogovrom, Bugarska nije uvažavala takav zahtjev. U Bugarskoj je na koncu prevladalo mišljenje kako se makedonsko pitanje treba riješiti ratom, stoga su krajem lipnja napali Grčku i Srbiju. Bugarsko je vodstvo posve pogrešno procijenilo situaciju jer se nakon skorog uključivanja Rumunjske i Osmanskog Carstva u rat Bugarska našla zaraćena sa svim susjedima, što je dovelo do poraza i teritorijalnih gubitaka Bugarske.

21. Literatura

BESHIRI, Ismije. „Neovisnost Albanije 1912. na temelju njemačke diplomatske dokumentacije“. Časopis za suvremenu povijest 2019./vol. 51., br 1.: 253.-266.

BIONDICH, Mark. „The Balkan Wars: violence and nation-building in the Balkans, 1912–13“. Journal of Genocide Research 2016./ vol. 18., br. 4.: 389.-404.

BLUMI, Isa. “Capitulations in the Late Ottoman Empire: The shifting parameters of Russian and Austrian interests in Ottoman Albania, 1878– 1912“. Oriente Moderno 2003./vol. 22. (83.), br. 3.: 635.-647.

BLUMI, Isa. *Ottoman Refugees, 1878–1939: Migration in a Post-Imperial World*. London: Bloomsbury Academic, 2013.

BOECKH, Katrin. RUTAR, Sabine. *The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory*. London: Palgrave Macmillan, 2016.

CHAN, Stefanie. „The Regeneration of Hellas: Influences on the Greek War for Independence 1821-1832“. Diplomski rad, Claremont McKenna College, 2011.

ÇETINKAYA, Y. Dogan. „Atrocity propaganda and the nacionalization of the masses in the Ottoman Empire during the Balkan Wars (1912-13)“. International Journal of Middle East Studies 2014./vol. 46., br. 4.: 759.-778.

DAVISON, Roderic H. „Turkish Attitudes Concerning Christian- Muslim Equality in the Nineteenth Century“. *The American Historical Review* 1954./vol. 59., br. 4.: 884.-864.

DAUTI, Daut. „Britain, the Albanian Question and the Demise of the Ottoman Empire 1876-1914“. Doktorska disertacija, The University of Leeds 2018.

DESPOT, Igor. *Balkanski ratovi 1912.-1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*. Zagreb: Plejada, 2013.

DURANOGLU, Erkut. OKUTCU, Guzide. “Economic Reasons Behind the Decline of the Ottoman Empire”. Magistarski rad, Norges Handelshøyskole, 2009.

ERICKSON, Edward J. *Defeat in Detail : The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*. Westport: Greenwood Publishing Group, 2003.

FABBE, Kristin. *Disciples of the State? Religion and State-Building in the Former Ottoman World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

FLEMING, Katherine Elizabeth. *The Muslim Bonaparte*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1999.

FUČEK, Marko. „Osmansko "Drugo" u formiranju europskog identiteta“. *Pro tempore : časopis studenata povijesti* 2008./br. 5.: 29-49

GAŠPAROVIĆ, Luka. „Osnove sustava kapitulacija kao međunarodnih ugovora sui generis u Osmanskom Carstvu (XVI. – XVIII. st.)“. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 2009./vol. 59., br. 4.: 679.-716.

GAWRYCH, George Walter. *The Crescent and the Eagle*. London: I.B. Tauris, 2006.

GEPPERT, Dominik. MULLIGAN, William. ROSE, Andreas. *The Wars before the Great War: Conflict and International Politics before the Outbreak of the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

GERMANI, Ian. KERR, Stewart. „Ottoman Decline: Military Adaptation in the Ottoman Empire, 1683-1699“. *Journal of Student Research* 2018./vol. 7. br. 2.: 4.-13.

GINIO, Eyal. „Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912-1913): Awakening from the Ottoman Dream“. *War In History* 2005./vol 12. br. 2.: 156.-177.

GUY, Nicola C. „Linguistic boundaries and geopolitical interests: the Albanian boundary commissions, 1878–1926“. *Journal of Historical Geography* 2008./vol. 34.: 448.–470.

HALL, Richard C. *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*. London: Routledge, 2000.

HALL, Richard C. „The Next War: The Influence of the Russo-Japanese War on Southeastern Europe and the Balkan Wars of 1912–1913“. *The Journal of Slavic Military Studies* 2004./vol. 17., br. 2.: 563.-577.

HANIOĞLU, M. Şükrü. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2008.

HERACLIDES, Alexis. *The Macedonian Question and the Macedonians*. London: Routledge, 2021.

GRIGORIADIS, N. Ioannis. *Instilling Religion in Greek and Turkish Nationalism*. New York: Palgrave Macmillan, 2013.

JAGODIĆ, Miloš. „The Emigration of Muslims from the New Serbian Regions 1877/1878“. *Balkanologie* 1998./vol. 2., br. 2.: 1.-21. Online verzija (<https://journals.openedition.org/balkanologie/265>)

JELAVICH, Barbara. *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Straits Question*. London: Indiana University Press, 1973.

KAYALI, Hasan. „Elections and the Electoral Process in the Ottoman Empire, 1876-1919“. *International Journal of Middle East Studies* 1995./vol. 27.: 265.-286.

LEKAS, Padelis E. „The Greek War of Independence from the Perspective of Historical Sociology“. *The Historical Review* 2005./vol. 2.: 161.-183.

LEKO, Stjepan. „Velika istočna kriza i Berlinski kongres“. Diplomski rad, Sveučilište Josipa Juraja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2019.

LICURSI, Emiddio Pietro. „Empire of Nations: The Consolidation of Albanian and Turkish National Identities in the Late Ottoman Empire, 1878-1913“. Bachelor's thesis. Columbia University, 2011.

MAGGIOLINI, Paolo. „Understanding Life in the Ottoman–Montenegrin Borderlands of Northern Albania during the Tanzimat Era: Catholic Mirdite Tribes, Missionaries and Ottoman Officials“. *Middle Eastern Studies* 2014./ vol 50. Br. 2.: 208.-232.

MERIAGE, Lawrence P. „The First Serbian Uprising (1804-1813) and the Nineteenth-Century Origins of the Eastern Question“. *Slavic Review* 1978./vol 37. br. 3.: 421.-439.

MITEV, Plamen. PARVEV, Ivan. BARAMOVA, Maria RACHEVA, Vania. *Empires and Peninsulas: Southeastern Europe between Karlowitz and the Peace of Adrianople, 1699-1829*. Münster: LIT Verlag, 2010.

MURRAY, Nicholas. *The Rocky Road to the Great War: The Evolution of Trench Warfare to 1914*. Washington D.C.: Potomac Books, 2013.

NAXIDOU, Eleonora. „The Routes to the Bulgarian National Movement: Simultaneously Homogenous and Polymorphous“. *Adam Akademi* 2012./vol. 2., br 1.: 25.-42.

ORTAYLI , İlber. „FROM THE OTTOMAN EXPERIMENT IN LOCAL GOVERNMENT TO THE FIRST CONSTITUTIONAL PARLIAMENT OF 1876-77.“ *The Turkish Yearbook*: 1982./ vol. 21.: 17.-24.

ÖRENÇ, Ali Fuat. „Albanian Soldiers in the Ottoman Army During The Greek Revolt at 1821“. 2nd International Balkan Annual Conference (IBAC) 2012./vol 2.: 502.-524.

ÖZDEMİR, Hikmet. *The Ottoman Army 1914 - 1918: Disease and Death on the Battlefield*. Utah Series in Middle East Studies, 2010. – FALI GRAD

PAPAIOANNOU, Stefan Sotiris. „Balkan Wars Between the Lines: Violence and Civilians in Macedonia, 1912-1918“. Doktorska disertacija, University of Maryland, 2012.

PEROŠ, Ivan. „Krimski rat“. Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru 2010./vol. 3. br. 3.: 185.-196.

PROUSIS, Theophilus C. „The Greeks of Russia and the greek awakening, 1774- 1821“. *Balkan Studies* 1987./vol. 28.: 259.-280.

RICKS, David. BEATON, Roderick. *The Making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, and the Uses of the Past (1797–1896)*. Farnham: Ashgate Publishing Limited, 2009.

SALIHU, Arben. „The Albanian Prizren League factor and beyond: distinct developments exposed by the Western sources“. *ILIRIA International Review* 2019./ vol- 9., br. 2.: 303.-323.

SHERIFI, Enea. „Historical Overview on Decentralization and local Government of Albania“. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies* 2016./vol. 5. br 2.: 227.-232.

SKENDI, Stavro. *The Albanian National Awakening*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1967.

STAVRIANOS, Leften Stavros. *The Balkans Since 1453*. New York: Rinehart & Company, Inc., 1958.

VONIĆ, Maja. „Mladoturska revolucija“. *Essehist : časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti* 2011/vol. 3., br. 3.: 53.-60.

WHITEHEAD, Cameron Ean Alfred. „The Bulgarian Horrors : culture and the international history of the Great Eastern Crisis, 1876-1878“. Doktorska disertacija, University of British Columbia 2014.